

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 3.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2014

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Pannónia Print Kft.

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

„Bujdosom szoros utakon”

A régi magyar bujdosóénekek poétikája, I.*

A régi magyar irodalomban, különösen a kuruc kor utáni költészetben igen fontos műfajcsoportot alkotnak a bujdosó- és búcsúénekek. Népszerűségüket gyakran több évszázados aktív használat, gazdag variálódás, sőt saját kultusztörténet rögzítette az írott költészetben, s hamar utat találtak a paraszti szájhagyományhoz is. A történeti szövegek folklorizálódásáról Stoll Béla jegyzetei már sok adatot és összefüggést felvonultattak a XVII. század végi bujdosóénekek kapcsán a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 14. kötetében,¹ s az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv vonatkozó fejezete szintén gondolatébresztő.² A műfaj a folkloristák számára is régóta fontos, hiszen mind a *Néprajzi lexikonban*,³ mind a *Magyar néprajz* népköltészeti tárgyú kötetében⁴ szó esik róla. Tanulmányom néhány újabb textológiai és közköltészet-szociológiai adalékkal szeretne hozzájárulni e műfaj jobb megismeréséhez, és ötleteket adni a további kutatásához.

* Készült az OTKA 104758. sz. pályázat és az MTA Bolyai János Ösztöndíj támogatásával. Külön köszönetet mondok Tóth Zsombornak, a REFO 500 magyarországi projektvezetőjének, aki a *Culture of Migration* alprogram keretében biztatott e témakör kutatására, s a tanulmány angol nyelvű, rövidebb változatának megírására és előadására. Magyar nyelvű előadásként Vaján, az MNM Vay Ádám Muzeális Gyűjtemény 50. éves jubileumi emlékülésén hangzott el 2014. október 10-én, Merces István felkérésére. Tanácsaiért és egyes kiadatlan szövegekért köszönet illeti Küllös Imolát és Vadai Istvánt. A *Lőcsei énekeskönyv* fotómásolatát Jozef Minárik (1922–2008) bocsátotta rendelkezésünkre 1996-ban.

1 *Énekek és versek 1686–1700*, s. a. r. JANKOVICS József, [STOLL Béla,] Bp., Akadémiai, 1991 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVII/14).

2 VARGA Imre, *Bujdosó-versek = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964 (A Magyar Irodalom Története, 2), 482–484, szövegpéldákkal és a textológiai-műfaj történeti tanulságok áttekintésével.

3 KATONA Imre, *bujdosóénekek = Magyar néprajzi lexikon*, 1, A–E, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1977, 381.

4 *Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988 (Magyar Néprajz, 5), 452–453 és másutt.

A szerteágazó műfaj sok szálon kapcsolódik a társadalomtörténethez, ezáltal kultikus szövegeket is érint, amelyeknek már szép esszéisztikus irodalma van,⁵ hiszen Thaly Kálmán és Ady Endre egyaránt jól ismerte és felhasználta motívumaikat. Mostani írással mégsem a magyar néplélek „bujdosó önképét” szeretném kutatni, sem az ebből eredő mentalitástörténeti kérdéseket (bár ez sem volna tanulság nélküli), csupán textológiai és műfajpoétikai fogódzókat, műköltői hatásokat és önértelmező hagyományelemeket keresek.

A régies bujdosóénekek gazdag repertoárja két nagy csoportra osztható. Ezúttal csak az elsővel foglalkozunk: az istenes énekek hangnemét idéző egyéni vagy közösségi bujdosóversekkel, amelyek nélkülözik a szerelmi tematikát vagy expozíciót. A szerelmi vonatkozású, rokon műfajú énekekről majd egy önálló tanulmány ad számot.

I.

A vándorlásról, távozásról szóló énekek fő motívumának már e műfajok középkori őseinél a búcsúzás okozta reménytelenség élményét tarthatjuk, s az emberi sors kifürkészhetetlenségével való szembesülést. Bár a mobilitás, a térbeli bezártság vagy elmozdulás középkori és kora újkori lehetőségeiről megoszlanak a vélemények, annyi bizonyos, hogy sokakban keltett szorongást a távoli egyetemekre utazás, a követjárás vagy egyéb, nem kényszerű száműzetésként megélhető élethelyzet. Nem véletlen, hogy a középkori latin diákköltészetben máris találunk néhány példát ezek lírai megörökítésére.

A legismertebb XIII. századi vágáns dal, amely mintegy előképül szolgált a műfaj későbbi, anyanyelvű képviselői számára, a *Carmina Burana* egyik verse. Nem egyedi szöveg: Chartres-ban és Linzben őrzött variánsairól is tudunk.⁶ A vándorolni induló diák itt először a szülőföldjétől búcsúzik (1. strófa), majd a baráti társaságtól („valete socii”, 2. strófa), a folytatás azonban egyértelműen a szerelem kínjait beszéli el, s ahogyan az 1. szakasz utalt rá:

5 Például: Cs. SZABÓ László, *A búcsú, a bujdosás, az útra indulás alapélménye a magyar költészetben*; PROHÁSZKA Lajos, *A vándor és a bujdosó* stb.

6 *Carmina Burana: Lateinisch-deutsche Gesamtausgabe der mittelalterlichen Melodien mit dazugehörigen Texten* [...], Übersetzung von René CLEMENCIC, Michael KORTH, hg. Michael KORTH, München, 1979, 196.

Dulce solum natalis patrie
Domus ioci thalamus gratiae
Vos relinquam aut cras aut hodie
Periturus amoris rabie
Exul.⁷

Szülőhazám édes-szép földje, te,
öröm hona, vigasság kútfeje,
megyek, megyek maholnap messzire,
világba úz a szerelem dühe
innét.⁸

Bár a bujdosást, a távozást itt szerelmi fájdalom (szakítás?) okozza, az egyéni sorsra vonatkozó egyéb reflexiók elmaradnak. Ez az alműfaj, amelyben a bujdosás képsora csak expozíciót ad a szerelmi panaszok kimondásához, a XVII. századi magyar kéziratós lírában, majd ennek néhány, valóban közköltészetté váló képviselőjénél bukkan fel. Későbbi tanulmányomban ezekre az előzményekre is vissza fogok térni. A nyugat-európai reneszánsz dalrepertoárban szintén hangsúlyos helyet kaptak ezek az elégikus, egyéni hangú, de sokak élethelyzetét festő énekek, például az *Innsbruck, ich muß dich lassen* kezdetű búcsúdál, amely a XVI. század legelején keletkezett. Szövegét magának a zeneszerzőnek, Heinrich Isaacnak (1450 k.–1517) tulajdonítják, s hatalmas karriert futott be, egészen a német korálirodalomig, ahol *O Welt, ich muß dich lassen* kezdetű temetési parafrázisa terjedt el:

Innsbruck, ich muß dich lassen,
ich fahr dahin mein strassen,
in frembde land dahin,
Mein frewd ist mir genommen,
die ich nit weiß bekommen,
wo ich im elend bin. (1539)⁹

O Welt, ich muß dich lassen,
ich fahr dahin mein Straßen
ins ewig Vaterland,
mein Geist muß ich aufgeben,
darzu mein Leib und Leben
setzen in Gottes gnädig Hand. (1555)¹⁰

A magyar nyelvben a *bujdosás* ekkoriban nemcsak a száműzetést jelentette, hanem általánosságban az utazást, a mozgást is. A peregrinációt „idegenben bujdosás”-ként nevezték – joggal, hiszen a közbiztonság, az útviszonyok miatti félelem vagy a külhoni szokásokban való járatlanság egyaránt rokonította a két élethelyzetet. A szó eredendően bizonytalanságot, veszélyeztetettséget árasztó szemantikája (*bujdosásba esik, bujdosásra adja magát vagy bujdosásra juttat stb.*¹¹) komoran átterjed a diákéletre, a választott kockázatra, a világlátásért vál-

7 *Carmina Burana, i. m.*, 113–114, itt: 113.

8 Csorba Győző fordítása.

9 Régi, de nagyon adatgazdag kiadás: Franz Magnus BÖHME, *Altdeutsches Liederbuch: Volkslieder der Deutschen nach Wort und Weise aus dem 12. bis 17. Jahrhundert*, Hildesheim, 1877 (Reprint: 1966), 254. sz. (Förster-féle daloskönyv, 1539, I, 36. sz.) A műfaj további német képviselőit lásd ugyanitt.

10 *Uo.*, 254. sz. jegyzete 333.

11 A szócsaládról: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, I, A–C, gyűjt., szerk. SZABÓ T. Attila, Bukarest, Kriterion, 1975, 1086–1090.

lalt veszélyekre. Szenci Molnár Albert magyar–latin szótára (1604) jól példázza a szó negatív, néha kifejezetten bűnös jelentéstartományát, különösen, ha összevetjük a latin–magyar rész bővebb adataival:

Budofás, *Erratio, Vagatio*. (b3)

Budofo, *Vagus, a, Profugus, Fugitivus, a, Vagabundus, a, Vagans, Erraticus a, Errabundus, a, Erro, Erroneus, a*. (b3)

Budofoczillag, *Planeta, Stella erratica*. (b3)

Budofom, *Vagor, Erro, as. Oberro, Divagor, aris*. (b3)

Errabúndus, a, um. *Tévelgő, Búdofo*. (N2)

Erráticus, a, um. *Búdofo, Tévolgő*. (N2) ← *Erratio*, g. f. *Eltévelyödes, Errantia, idem*. (N2)

Erro, as. *Tévelgőc, Búdofo* (N2) ← *Erro, onis*, gen. m. *Tévelgő, Koslato, kuritolo*; *Error, g. Vétek, Tévelges*. (N2)

Erroneus, a, um. *Búdofo, Tevelgő*. (N2)

Fugitivus, a, um, *Elfzőkö, budofo*. (P) ← *Fugio, is, ere, Futoc, Szaladoc* (P2)

Obérro, as. *Budofom, Bolygoc*. (A22) ← *Obeo, is, ire, p. cor. Környül jároc, megyek*. (A22)

Planèta, g. m. *Budofo Czillag*. (Ec)

Prúfugus [!], a. *Budofo, Hazajabol ki budofot, futot, Szam kivetöt*. (Ff4) ← *Profúgio, is, ere. Elfutoc, Item Eltavoztatom; Profúgium, gen. ne, Segedelem, Otalom*. (Ff4)

Vagabúndus, a, um, *Budofo*. (Pp 3)

Vágans, g. o. *Budofo, czavargo*. (Pp 3)

Vagátio, g. f. *Budofas*. (Pp 3)

Vagè, Adv. *Budofva*. (Pp 3)

Vágor, aris. *Budofom, ideftova Czavargok*. (Pp 3)

Vágus, a, um, *Budofo, Czavargo*. (Pp 3)¹²

A kétes, bizonytalan egzisztenciára utaló jelentést némileg ellensúlyozza, hogy a korabeli magyar költők a bibliai témák verses feldolgozásaiban előszeretettel használták ezt a kifejezést, gondoljunk akár zsoltárokra (pl. Bogáti Fazakas Miklós: *Idegen föld hátán, Istenem, búdosom*), akár a vízözönről szóló XVII. századi, sokáig népszerű históriára: *Jaj, szegény Noénak bujdosó bárkája*.¹³ Mindez hatott a magánirodalmi, később közköltészeté váló alkotásokra is.

12 SZENCI MOLNÁR Albert, *Dictionarium Latinoungaricum* (Nürnberg, 1604): *Hasonmás kiadás*, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1990 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 25).

13 *Bethlen Gábor korának költészete*, kiad. KOMLOVSZKI Tibor, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1976 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVII/8), 137. sz.

A magyar nyelvű búcsúének prototípusát Bornemisza Péter *Cantio optima* címmel ránk maradt éneke jelenti (*Siralmas énnékem tetüled megváltom*), amelyet 1556 tájára keltezhetünk.¹⁴ Szerzője a Magyarországon dúló harcokra és ideológiai csatákra hivatkozva távozik, tehát egyértelműen a perzekúciós hagyományt erősíti. Ennek ellenére hiányzik a versből az útra készülők fohásza, ami pedig a műfaj elengedhetetlen része.¹⁵ A bujdosás mikéntjéről és lelkiállapotáról csupán a refrén tudósít: *Vajon s mikor lészön jó Budában lakásom?*¹⁶ E sorok közvetlen párhuzama (sőt, jó eséllyel az előképe!) ugyanebben az időszakban, 1554-ben hagyta el a sajtót Kolozsvárott, még hozzá Tinódi Sebestyén *Cronicájában*. Az *Erdéli história* (1553) egyik ritkán idézett részlete Izabella királyné és a gyermek János Zsigmond búcsúját festi le – Gárdonyi feltehetőleg innen merítette *Az egri csillagok* hasonló képsorait:

Bánkodik királfi, jó lován öl vala,
Kassát nézi vala, szép szókat szól vala:
Vajon mikor léssen Kassába szállása,
Jó Magyarországon és Erdélben lakása.¹⁷

A későbbi magyar búcsú- és bujdosódalok valódi mintaképe mégsem Bornemisza Péter éneke lett, hanem, tanítványának, Balassi Bálintnak két búcsúverse. Anélkül, hogy Balassiban az első költő hagyományteremtő szerepét túlhang-

14 RPHA 1233. sz.

15 Felmerül a lehetőség, hogy ezt a szerepet a versen kívül, a nótajelzésben rejlő szövegben kell keresnünk; az ilyen asszociatív kapcsolatok nem példa nélküliek a régi magyar irodalomban. A *Cantio optima* egyetlen forrásában, a *Vasady-kódexben* (1613–1615, STOLL 47. sz.) megadott nótajelzés, a *Mindönök meghallják és jól megtanulják* valóban betölthette ezt a szerepet, hiszen a 127. zsolttár parafrázisa épp arról szól, amit a refrén nyomatékosít: *Nincsen Isten nélkül segítség és idvesség*. A megjelölt vers (RPHA 968. sz.) először 1560/61-ben jelent meg Debrecenben, majd számos alkalommal (a *Vasady-kódexbe* is feljegyezték). Nem kizárt, hogy mégis korábbi Bornemisza Péter énekénél; ez esetben a nótajelzés a szerzőtől való – nem pedig a kódex másolójától –, s akkor a refrénes szerkezetet is innen vehette át. A közismert gyülekezeti ének viszont másutt épp a *Siralmas énnéköm* nótautalással szerepel, ami elvileg azt is lehetővé teszi, hogy a *Cantio optima* legyen a korábbi és mintaadó. Az első eset valamivel mégis valószínűbb, tekintve a zsolttár ismertségét. Datálás és autográf kézirat híján a kérdés eldönthetetlen.

16 Ennek életrajzi háttéréről, illetve az ének egyéb filológiai adatairól: *XVI. századbeli magyar költők művei*, 6, 1560–1566 (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár [...] Bornemisza Péter [...] és névtelenek énekei, Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról), közzéteszi SZILÁDY Áron, jegyz. SZILÁDY Áron, DÉZSI Lajos, Bp., MTA, 1912–1926 (Régi Magyar Költők Tára [XVI. század], 7), 402–403.

17 TINÓDI Sebestyén, *Erdéli história: Eted része...* = T. S., *Cronica*, s. a. r. SUGÁR István, bev. SZAKÁLY Ferenc, Bp., Európa, 1984 (Bibliotheca Historica), 156. A magyar versidézeteket modern átírásban közlöm azok kivételével, amelyek először jelennek meg nyomtatásban; ez utóbbiak betűhívek.

súlyoznánk vagy indokolatlanul kitágítanánk, látnunk kell, hogy többszörös láncolatban mekkora hatást fejtett ki először az elit (udvari) kultúrára, majd annak laicizálódásával a populáris műfajokra, a későbbi közköltészetre is. Egyik búcsúverse még címében és argumentumában is mintaadó: *Szarándoknak vagy bujdosónak való ének (Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten)* – ilyen értelemben a zarándok, a vezeklő ugyanolyan státuszú, mint a száműzött. Ez és a *Valedicit patriae (Ó, én édes hazám, te jó Magyarország)* egyaránt megjelent nyomtatásban, s az *Istenes énekek* első XVII. századi kiadásától kezdve közkezen forogtak. Bár e gyűjteményből kihagyták a versek szerelmi és női tárgyú strófáit,¹⁸ a többi szakasz legalább 150 éven át mutatott utat a bujdosóénekek íróinak.

A *Pusztában zsidókat...* kezdetű ének az Úrhoz szóló fohászkodással kezdődik, aki az útonjárók oltalmazója (háromkirályok, Tóbiás), s Balassi is tőle kér segítséget:

Könyörgök, nékem is hogy légy már vezérem,
Mert, ím, bujdosni űz nagy bú és szemérem;
Én Istenem, ebben ne vessen el vérem,
Őrizz meg gonosztól, felségedet kérem!

A költő bujdosása nemcsak a haza elhagyását jelenti,¹⁹ hanem – amint az eredeti cím is hangsúlyozta – zarándoklatot, lelki megtisztulást, Istenhez fordulást, s végül a reménykedést,

Hogy bujdosásom ideje tölte után
Én édes hazámban térjek esmét vígan,
Mindazokat jó egészségben találván,
Akik szomorkodnak éntőlem búcsúzván.

Ez azért fontos, mivel az *Ó, én édes hazám...* – amely a *Balassa-kódexben* és az *Istenes énekek* némely kiadásában²⁰ is ezután következik, s azonos dallamra

18 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi búcsúverse és a prosopopeia a XVII–XVIII. század magyar nyelvű költészetében*, It, 85(2004), 173–211. A műfaj egyéb áttekintését is lásd itt. Felhívja a figyelmet arra, hogy a *Pusztában...* némely kéziratos másolata és az egyik korai nyomtatott kiadás is megőrzi a kényes strófát, csak átköltve (173).

19 A vers életrajzi háttéréről, beleértve a költő szerepjátékáról, bővebben: KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi, 2008, 287–289.

20 A hálózati Balassi kritikai kiadás (<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/krit/ir1186.htm>) adatait alapul véve: az 1602–1615 körüli kolozsvári nyomtatott unitárius énekeskönyvben csak a *Pusztában...* szerepel, akárcsak az 1697. évben (itt a nótajelzés: *Megadja még Isten örömet*). A bártfai (1644) és váradi (1648) kiadásba egyik se került be. Az 1699. évi nagyszombatban egymástól kissé elválasztva jelent meg a két ének (köztük 3 verssel, de azonos sorrendben). A löcsei (1670, 1671), pozsonyi (1676), továbbá az 1669/1677-es, 1677-es és 1681-es kolozsvári kiadásokban viszont egymás mellett szerepelnek.

énekleendő (*Minden állat dicsér, Úristen, tégedet*) – egyáltalán nem utal hazatérésre! Mint Szentmártoni Szabó Géza bizonyította, ez nem is annyira búcsú-, sokkal inkább *búcsúztató* ének, az egykorú és későbbi halotti búcsúversek retorikáját követi, ötvözve a költő lírai életrajzának szerelmi motivációjával, mintegy finoman profanizálva a témát.²¹ A későbbi bujdosóversekre főként épp a mindenkitől sorban elkészülő, füzéres szerkesztés volt hatással.

A *Pusztában zsidókat...* Tótfalusi Kis Miklós kiadásaiban (1691-től) már egyszerűen *Bujdosóknak való ének* címet kapott – e részletkérdés jelentősen felértékelődik a műfaj hagyományteremtése szempontjából, ha meggondoljuk, hogy a Balassi és Rimay verseit közlő, kis formátumú énekeskönyv hány kiadást ért meg a XVIII. században, s milyen széles körben ismert volt.²² Gaspárik István 1773-ban összeírt énekeskönyvébe (*Jó emlékezetű magyar versek, melyeket lengyelországi búdosásában Gaspárik István bú- s bánat-eltávoztatásnak kedvéért belül írt képpen öszveszerzett Krakkóban*) nemcsak lemásolta a verset, hanem a kolofont – amely kétségtelenül kirí Balassi poétikai eszköztárából²³ – szintén aktualizálta saját sorsára:

Én édes hazámbul való kimentemben,
Mely történt atyámmal első octoberben,
Ezerhétszáz után hatvankettődikben,
Bús keserűségben szerzém ezt versekben.²⁴

Az *Istenes énekek* összes ún. rendezett kiadásában helyet kapott egy prózai függelék, amely tovább bővíti az utazáshoz illő méretű könyvecske bujdosás-kontextusát. A *Via Jacobaea, azaz Jákob pátriárkának oly uta, mely minden útonjáró s bujdosó igaz izraelitákat bátorságos és derék útra igazgat...* (Lőcse, 1670) később egyszerűbb címmel és rövidített tartalommal jelent meg, de a lényege azonos: a lelki felkészülés az igaz úton járásra, amely egyúttal tehát a protestánsüldözés közepette is vigasztalást adhatott. (Vadai István szíves közlése szerint a máig tisztázatlan szerzőjű szöveg talán Laskai Jánosnak tulajdonítható.) A regulákat követő imádságok is hatással voltak a bujdosóénekekre, az *Útra*

21 SZENTMÁRTONI SZABÓ, *i. m.*

22 Nótajelzésként is használták, pl. a *Szent szelence* c. vallásos énekfüzért kezdő *Előljáró dolog* című vershez, vö. *Az 1660-as évek költészete*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1981 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 10; a továbbiakban: RMKT XVII/10), 55. sz.

23 Hogy a költői életműben mégis szerepe lehet a referencialitás erőltetésének, bővebben: SZILASI László, *A sas és az apró madarak: Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában*, Bp., Balassi, 2008 (Humanizmus és Reformáció, 30), 90–91.

24 *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., bőv. kiad., összeáll. STOLL Béla, Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: STOLL + tételszám), 309. sz., a versidőzet is ott.

indulónak imádsága ráadásul a *Pusztában zsidókat...* több motívumát megismétli, nyomatékossítja:

Oh fényes egekben lakozó, onnat mindenekre vigyázó, minden igaz útonjárókat vezérlő, 's reám-is-fáradhatatlan-képen gondot vífelő édes jó Istenem! En fzegény, Izrael házából eltévelyedett bujdosó juhod, meg-vallom te előtted, hogy jövevény vagyok, miképen az én Atyáimis voltanak. Oh én bújdosó Atyáimnak imádságoknak meg hallgató Iftene! hallgafd-meg a' te útdra induló szolgád imádságát Oh Uram! ki meg-áldod az embernek házból való ki-menetelét és bé-menetelét, áld-meg az én házamból útamra való kimeneteletem. Oh Izrael Páfztora! ki a' pufztában bujdosó Izraelitákat, ama' tekervényes kerengő úton elvezérltetted, vezérelj engemet-is ez fel-vejendő útamban. Te Uram az Iraélitákat vezérléd nappal fényes köd ofzlopában, éjjel pedig tűznek ofzlopában; így vezérelj Uram engemet-is. Jól tudom, óh Uram! hogy hogy nintsen ember hatalmában, az ő lábainak lépésének igazgatása. Te igazgaffad azért az én lépésimet, hogy a' köben meg ne üfsem lábaimat. Te légy énnékem az el-tévedésben igaz útra vezérlő kalauzom; a' kedvetlen homályos időben fényes napom; éfsöben, hidegben, melegben bé-fedező hajlékom; fzmorúságomban vigaságom; félelmes útamban bátorságom, fáratságomban nyugodalmom; aluvásomban érettem vigyázóm; kárvallásomban reménségem; kereskedésemben nyereségem. Oh Uram óltalmazz engemet gonofz igyekezettől, és gonofz társaságtól. Adjad édes jó Istenem, hogy e' világi fáradságos gondokkal tellyes ideig tartó életem keresésében mikor fáradozok, még akkor-is a' te ditsöséses orfzágodat, és a' te igafságodat kereshefem mindeneknek előtte. Botsásd-el mellém öriző fzent Angyalidat, kik által óltalmazz-meg engemet, félelmes útaimban mindenféle károk, fzerentsétlenségek, és váratlan 's véletlen romlások ellen. Hallgafs-meg engem ezekben, oh bújdosóknak kegyelmes vezére, én a' te nevedben eredek útamra, mennyen és földön tiéd a' gloria.²⁵

Balassi más istenes verseiben az önmagunkban (önmagunk elől) való bujdosás, világi lírájában pedig még gyakrabban a szerelmi bánat kap fontos szerepet argumentációként.²⁶ (Ezekről, illetve az alműfaj utóéletéről tanulmányom folytatásában lesz szó.) Az irigyekre, a rossz nyelvekre gyakran hivatkozik a vázlatos indoklásban: „kit az nagy hamisság és háladatlanság föld szélére kergettek”. A gonosz külvilág cselvetései még általánosabb motívummá válnak a régi magyar szerelmi líra, majd a XVIII. századi közköltészet formakincsében. Mintha a szerelem valójában nem a pár magánügye lenne, csupán társadalmi

25 BALASSI Bálint és RIMAY János, *Istenes énekek* (Kolozsvár, Tótfalusi Kis Miklós, 1701), hasonmás kiadás, kíséző tan. SZABÓ Géza, Bp., Helikon, 1983, P-P2.

26 A jelenségről, a motívumrendszerről és annak egykorú hatásáról: SZILASI, *i. m.*, 39.

kódok kölcsönhatása. Érthető tehát, hogy menekülni akarnak előle, s ennek nyomán a XVII–XVIII. századi keservek, panaszdalok egyre individuálisabb térbe lépnek, egyre inkább a lírai én felé fordulnak. Ez az élmény összeköti a politikai-vallási üldöztetést szenvedőket és a magánéletük miatt elbujdosókat, illetve a bizonytalan utakra induló vándorokat, diákokat. Mindez több irányból megerősítette e műfajok jelenlétét a kora újkori közköltészetben. Megőrizték a már Balassinál megfigyelt szinkretikus vonásaikat is, hiszen önkéntelenül egyesítik a fohászokodás, a száműzetés fölötti kesergés, a szerelmi búcsú és a zarándoklat katarziszt.

A Balassi-életmű popularizálódásában tehát kettősséget figyelhetünk meg. A XVII. század döntően nemesi környezetből ránk maradt kéziratok szerelmi lírája még voltaképp élő, személyes hagyományláncban találkozott Balassi verseivel – igaz, többnyire közvetett módon, ezért nem maguk a szövegek variálódtak, hanem a belőlük modulárisan kiemelhető poétikai-retorikai minták, formulák.²⁷ A XVIII. században ezzel szemben azok a Balassi-művek váltak-válhattak közkinccsé (sőt műfajteremtővé), amelyek bekerültek az *Istenes énekek* kiadásába. A fohászokon és zsoldárokon túl akár a *Katonaének* is ide sorolható, amely 1670 után csaknem mindegyik nyomtatott kiadásban szerepel,²⁸ s a XVIII. század közepétől sok hasonló közköltészeti szöveg sejtet némi kapcsolatot vele, elsőként a Dugonics András kéziratában felbukkanó átköltés.²⁹ Az sem meglepő tehát, hogy az *Ó, én édes hazám...* és a később bemutatandó bujdosófohász, a *Gondviselő édes Atyám* egymás közelébe került Divini István 1707-es kis énekeskönyvében.³⁰ A *Pusztában zsidókat...* még Budai Ferenc 1805-ben kiadott lexikonjának szövegpéldái között is helyet kapott.³¹

II.

A bujdosóének hagyományozódására jellemző, hogy már a XVII. század első felében megszorodnak a műfaj képviselői, bár ezek természetesen nem feltétlenül Balassi-reminiszcenciákra épülnek. A *Kuun-kódex* (1621–1647) egyik éneke, a *Szarándokságimnak te vagy kalauza...*, Körmendi Lukács szerzeménye – amely valójában egy 1599-ben „az nagy tenger mellett, jó Olaszország-

27 Ennek kutatásáról legújabbán: *uo.*, passim.

28 Az adat forrása Balassi műveinek hálózati kritikái kiadása: <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/krit/r1492rep.htm> (2014.01.25).

29 Demeter Júlia közlése alapján: Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 156), 185.

30 STOLL 172. sz., 3a–7b és 13b–15a.

31 Az adatra SZILASI László monográfiája hívja fel a figyelmet, *i. m.*, 255.

ban” írt ének³² kibővített változata – azonban nagyon szoros kapcsolatban áll a *Pusztában zsidókot...* szövegével³³ (a gyűjteményben Balassi eredeti éneke is szerepel). Körmendi néhány drámai strófával toldja meg az idegen ország okozta szorongást:

Valamint akarod, engedek kedvednek,
Ha kezében vetsz is idegen nemzetnek,
Csak ne vess torkában az idegeneknek,
Kik mind azon vadnak, hogy megemésszenek. [...]

Könyörgésem, Uram, jó vagyon tebenned,
Bántásom ne legyen itt ez idegenben,
Lelkemet ajánlom, vedd hozzád kedvedben,
Hogy ne vess hertelen ellenség kezében! [...]

Mennyi sok próbákon fejemet hordoztad!
Honnan érdemlettem, hogy megoltalmaztad,
Én ifúságomat jó végre hordoztad,
Te szent angyalidot vélem elbocsáttad?³⁴

E sorok közvetett vagy közvetlen előképként szolgálnak a század végi *Gondviselő édes Atyámhoz* és a hasonló énekekhez. Akár így van, akár nem: mindenképp a műfaj megszilárdulásának korai jelei.

A Balassi költészetét jól ismerő, azt gyakran imitáló Wathay Ferenc 1600 körül, isztambuli fogsága idején szintén megelőlegezi II. énekében a későbbi közköltészeti bujdosóformulákat. A vitéz egy allegorikus jelenetben vesz búcsút gazdájától és szeretteitől, ám háta mögött kárörvendően megszólal a Szerencse, emiatt a vers végül nem az utazásban (hiszen az természetes, ha harcba megy az ember), hanem a török rabságban érkezik el tragikus végpontjára. Leginkább a családtól búcsúzó strófák jelzik a későbbi műfaj szókincsét; a második mellé egy 1686-ra datált, valójában csakis a XVIII. századból adattolt búcsúéneke egy részlete kívánkozik:

32 A *Czerey János-ék.* összövege: RMKT XVII/8, 538–539.

33 Meglehető módon a korábbi szakirodalom (sem az RMKT XVII/8. jegyzetei, sem SZILASI, *i. m.*, 304) nem hívja fel a figyelmet erre.

34 *Kuun-kódex* (1621–1647) STOLL 40. sz.; [24]. sz., 5., 9. és 12. versszak (az 1599-es összövegben egyik sem szerepel). Kiadásai: RMKT XVII/8, 72. sz.; A *Kuun-kódex* [hasonmás kiadás], s. a. r., előszó, jegyz. VARGA Imre, Bp., Magyar Helikon, 1979, II, 143–144.

Fogadj Isten, az jó tartást
S egyetemben az jó szállást,
Adja Isten, hamar egymást
Együtt lássuk, s megvigadást. [...]

Légy azért jó egészségben,
S élj sokáig békességben,
Légy itthon jó gondviselésben,
Azmíg leszek megtérésben.

Légy tehát jó egészségben,
Isten gondviselésében,
Téged áldjon az sok jókért,
Vigyen mennyben hívségedért.³⁵

Még több nyomot hagyott a későbbi bujdosóénekek szókincsén Balogh Zsigmond éneke, a *Bánatimnak örvényében*.³⁶ A szerző nevét a versfők őrizték meg, s a kolofon szerint Zrínyi Miklós csáktornyai udvarában írta énekét (eszerint 1664 előtt). A XVIII. századig többször lemásolták, s ezáltal a legkorábbi olyan bujdosódal, amely a vizsgált korszakban is bizonyosan közkézen forgott, sőt kontaminálódott más, hasonló műfajú énekekkel (lásd alább). Elsőként *Szentsei György daloskönyvében* szerepel (1704), több más Zrínyi-reminiscenciával és dunántúli vonatkozású, régebbi végvári énekkel együtt. A XVIII. századból viszont elsősorban a Felvidékről ismerjük,³⁷ illetve Jankovich Miklós énekeskönyvéből (1789–1793); nyomtatott kiadásáról nem tudunk.

A klasszikus végvári környezetrajz hőse egy katona, akinek váratlanul, „átkozott órában” fordult sorsa bujdosásra – erről többet nem is szól, mindenesetre nincs szerelmi oka a távozásának, s a bujdosást egyáltalán nem tekinti végső identitásának. A vers innentől a vitéz barátoktól vett búcsú szavait mondja el, s többször utal rá, hogy van remény a viszontlátásra, a közösség újraegyesítésére:

Jóakaróim, vitézek,
Kik hol vagytok, végbéliek,
Isten légyen már veletek,
Emlékezetben legyetek!

Mindenben Isten vezértek
Légyen, vitézek, tinektek,
Mikor pogánokkal víttok,
Nemzetünkért vagdalkoztok. [...]

Gyakor szerencsés csatákat
Vitézül néktek kívánok!
Adja Isten, jövődöben
Tiveletek egyetemben!

Drága, laktam szép földemben,
Elhiszem azt jövődöben,
Kit lásson meg az én fejem,
Hogy lészek még víg örömben.³⁸

35 *Isten hozzád, Erdélyország = Szádeczky-Miscellania* (1755), Stoll 251. sz.; *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII, század, 3; a továbbiakban: RMKT XVII/3), 224/I, 26. versszak.

36 Kritikai kiadása az akkor ismert variánsok felsorolásával: RMKT XVII/10, 57. sz.

37 A függelékben két kiadatlan változatot adok közre (1768, 1772–1776).

38 *Szentsei-daloskönyv* (1704 előtt), RMKT XVII/10, 57/I, 7–9. és 12. versszak.

Ennek a meghitt, bajtársias hangulatnak sajátos karikatúráját festi elénk az *Egy bujdosó szegény legény*³⁹ kezdetű ének a XVII. század végéről – történetesen Szentseinél is szerepel. Ez az ének a többivel ellentétben nem monológ, hanem *pictura*, hiszen leíró strófákból áll. Én-beszédre épülő rokona a *Mit búsulsz, kenyeres, midőn semmid nincsen...* kezdetű tréfás panaszdal, amelynek XVIII. századi előfordulásairól, sőt ponyvakiadásairól is tudunk.⁴⁰ Mindkét szöveg bemutatja a hős nincstelenségét, rongyos viseletét és tönkrement fegyverzetét, s az ebből eredő morális elvadulás veszélyét. Már a XVI. század végére datált *Pajkos ének* lírai alánya is „bujdosó katoná”-nak nevezi magát, ebből adódóan tolvaj és haramia;⁴¹ jellegzetes zsánerfigurái lehettek ők a korabeli közkultúrának.

A külső nézőpontú *Egy bujdosó szegény legény...* valamivel derülátóbb: a kicsapott, társadalmi hátrányba került végvári katona valójában csak a feladatra, a méltó megbízatásra vár, „kész volna ontani vérit”. Ez a motívum mintegy helyettesíti a monologikus bujdosódalok fohászait vagy a közösségbe visszatérést – még akkor is, ha „nincs abban reménysége”. Épp a *pictura*-szerkezet árulja el, hogy a verset elsősorban szatíráként kell értelmezni, amely a lecsúszott vitézt kifordított értelemben mutatja „jószerencse-leső”-nek,⁴² hiszen csupán a sült galambra vár, semmit nem tesz sorsának jobbra fordításáért. Mintha egy későbbi feljegyző, az al-csiki Bocskor János kicsit meg is pirongatná emiatt a vershez toldott, buzdító strófákkal.⁴³

Ha egymás mellé tesszük a nyitó szakaszt és egy belső strófát, ismét felfigyelhetünk a *bujdosás* szó kétértelműségére. A vers elején kényszerű, a vége felé már önként vállalt bujdosásról van szó:

39 RMKT XVII/14, 188. sz.

40 RMKT XVII/10, 90. sz. Kiváló elemzését adta lexikoncikknek álcázva BALÁZS Mihály, „*Mit búsulsz, kenyeres...*” = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX, a főszerkesztő, Kőszeghy Péter születésnapjára*, szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., rec.iti, 2011, 154–162.

41 A Kassa környékére, Abaúj és Borsod vármegyére lokalizálható szövegről lásd legújabban VADAI István tanulmányát kötetünkben. Az általam vizsgált szöveg hőse egészen hasonlóan jellemzi magát: „Hol nem lehet, senkit nem bánt, / Két pénzt, garast ha ő elránt, / Nem sokat vét ő az eránt, / Az mint tanulta, csak úgy szánt” – vagyis a lopás és az erőszak a kenyere, máshoz nemigen ért. RMKT XVII/14, 188/I, 12. versszak.

42 A kifejezést Balassi Ó, *én édes hazám...*-verséből kölcsönöztem, ahol a vitézi élet helyszíneinek jelzőjeként szerepelt.

43 RMKT XVII/14, 188/II, 15–16. versszak. Bocskor János több más, általa feljegyzett szöveget is kiegészített egy-egy saját szakasszal (pl. *Pázsintos udvaron lakik az szegénység; Ó, mely siralmas volt nekünk stb.*).

Egy bujdosó szegény legény,
Idegen földön jövevény,
Csak megvonta magát szegény,
Hogy ne is látná az napfény. [...]

Inkább pusztákon bujdosnék,
Pogány törökkel csatáznék,
Kövér borjút, báránt ennék,
Az fehér is ott jól laknék.⁴⁴

A vitézi közeg azonban csak egy a szóba jöhető műfajteremtő elemek közül; a végváarak korának letűntével a szöveg átértelmeződött és átalakult. Erdélyben és a moldvai csángó népköltészetben a katonás tematika helyett más régies keservesekkel és bujdosóénekekkel kontaminálódott. Nyitó strófája helyett többnyire csak ezt találjuk:

Bort iszik a szegény legény,
Mikor útnak indul szegény,
Ámbár olyan, mint a napfény,
Bort iszik a szegény legény.⁴⁵

A rímek visszaköszönnek a Baróti János nevét őrző, közismert keservesben (*Boldogtalan sorsa siralmas életmnek*) is. Hamarosan látni fogjuk, hogy ez a szövegcsalád szoros kapcsolatban áll a bujdosóénekekkel:

Rólam példát vehet sok jó szegény legény,
Idegen országro járó sok jövevény,
Az idegen földön nyavalábon esvén
Nem tud hova lenni szegény árvo legény.⁴⁶

Általánosan igaz, hogy ezek a kevésbé didaktikus, személyesebb énekműfajok (szerelmi és bujdosódalok, keservesek) valamivel nyitottabb szöveggént viselkednek a XVIII–XIX. századi hagyományban, s néha csak egy-két strófa maradt aktív belőlük, mire elérkeztek a népköltészetig.

44 *Uo.*, 188/I, 1. és 9. versszak. A lovát éppúgy *fehér* néven emlegeti, mint a *Pajkos ének* (anti)hőse.

45 *Komoróczy Terka-ék.* (1796–1810) STOLL 427. sz., 68b–69a; az *Ittas vagyok, boros vagyok* kezdetű monológ 2. szakaszaként. Kiadása: RMKT XVII/14, 914; ugyanott egy pásztorzsánerré alakult XIX. századi szerelmi változat is olvasható, amely egyes motívumok, sorpárok ügyes újrakomponálásával jött létre. Az ottani jegyzet nem jelöli a név szerint, de talán nem közömbös, hogy az idézet Berzsenyi Dániel népdalgyűjtéséből származik.

46 *Uo.*, 190/I, 3. versszak.

III.

A XVIII. századi bujdosóénekek a fenti előzmények továbbéltetése (egyúttal néhány régebbi szöveg fenntartása) mellett új elemekkel is bővítik a műfajt. A század elején, a Rákóczi-szabadságharcot követő országos migrációs hullám mindennapi valósággá tette a bujdosás, a számkivetés élményét akár a bujdosók, akár az otthonmaradók nézőpontjából. Az utak veszélyességét az idegen ország ismeretlenségének krízise egészíti ki. Mikes *Leveleskönyvében* és a bujdosóénekekben az a hely, ahova a sors vet, éppúgy nem jelent megérkezést, ám nincs lehetőség onnan továbbjutni sem. Idegenek, közösségen kívüliek vesznek körül, s mindaz, amibe kapaszkodni lehet, távoli emlék, ha mégoly egyetemes is.

Egyre gyakoribbá válnak a szövegekben a bibliai reminiscenciák, az ószövetségi bujdosás-motívumok, néha akár a személyes sors elmondása helyett is (ne feledjük: nem narratív, hanem lírai műfajról van szó). A kollektív, megszentelt toposzok enyhítik a kényszerű elválás és vándorlás fájalmát. Épp látzólagos személytelenségük révén lesznek közkinccsé: a beleélhetőséget a hiányzó elemek hozzáértése és -érzése adta meg. Egyrészt a közköltészet gyakran él efféle öntudatlan vákuumhatással, mintegy előcsalogatva a mindenkori éneklő affinitás-képességét, szöveggazda-módszereit.⁴⁷ Másrészt az én-beszéd, az E/1.-ben fohászoló lírai alany átsegít ezen, s e verseket a zsoltárok, az imádságok, s általában az istenes énekköltészet felé közelíti – akárcsak Ballasi architextusait. A hétköznapi bujdosás élményei között fő helyen van az 1670–1680-as évekbeli protestánsüldözés, ennek biblikus szókinccse a verseket író száműzött prédikátorok műveltségét tükrözi tovább. A sárospataki kollégium „bujdosása”, amelynek végén Gyulafehérvárott telepedhetett le az iskola, önálló és nagy hatású szövegcsalád alkotására ösztönözte az érintetteket; erről bővebben a *Sírjatok, szemeim* kezdetű énekcsoport RMKT-beli jegyzetei tudósítanak.⁴⁸ Ugyanezt a feszült, fenyegetett közhangulatot árasztják egy káracsonyi unitárius köszöntővers szokatlanul drámai strófái, amelyek a Mesiás eljövetele előtti, kárhozatra ítélt emberiség nevében szólnak, de egyben a jelenkor, az 1720-as évek hangján:

Mindenfelől csak jaj, keserűség sorsunk,
Tekénts meg, Úristen, szörnyű nagy romlásunk,
Éhség, fegyver leszen talám kimúlásunk,
Erdő ága-boga leszen mű lakásunk.

47 Erről bővebben: CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán, i. m.*, passim.

48 RMKT XVII/14, 22. sz. és jegyzetei. A III. variáns latin címe is beszédes: *Metrum cujusdam peregrini*.

Talám az keserves bujdosásra jutunk,
Édes országunkból ezennel kifutunk,
Idegenek között lesz siralmas utunk,
Mivel az Istenhez megtérni nem tudunk.⁴⁹

Az alábbiakban néhány jellemző XVIII. századi bujdosóéneket, illetve szövegcsaládot mutatok be, de csak motivikai szempontból. Az újabbak többségéből csak egy-két szakaszt idézek, hiszen 2015-ben megjelenik kritikai kiadásuk.⁵⁰

A korszakban jórészt korábbi énekek, mindenekelőtt az *Ideje bujdosásim-nak* és a *Gondviselő édes Atyám* töltötték be a műfaji rendben a prototipikus szerepeket. Ismertségük, elterjedésük akkor is erre az évszázadra esik, ha netán valóbban korábbiak, amit évszámokkal sajnos egyik esetben sem lehetett alátámasztani. A kuruc kor utáni negatív közhangulat általános érvényű, ám fölmerül a kérdés: vajon minden bujdosó, akinek az énekeit olvashatjuk, kapcsolatban állt-e a kuruc mozgalommal? Politikai bujdosókról, emigránsokról van-e szó? Esetenként igen, erről tanúskodik például az *Édes hazám, szánjad válásom kezdetű*, egyetlen forrásból ismert ének (*Bocskor-kódex*, 1716).⁵¹ A nagyon szépen megkomponált, strófafüzérek láncolatából álló vers a hazátlanság, az idegenben bekövetkező veszélyek drámai képeit sorolja. Még a fohász felé sem mozdul el – hőse először némi keserűséggel, később rezignáltan, könnyörögve szólítja meg hazáját: vajon őneki is ennyire fáj-e az elválás?

Most bocsátod el hív szolgádot,
Nem szánod-e szegény árvádot,
Tőled szintén eltávozni kedves fiadot,
Tőled szintén eltávozni kedves fiadot?

Nem leszen-e nehézségedre,
Nem fordul-e nagy sérelmedre,
Hogy úgy viselsz gondot reám, mint idegenre,
Hogy úgy viselsz gondot reám, mint idegenre?⁵²

49 Bathó Mihály-ék. (1728 k.) STOLL 189. sz., 39. sz. (*Elménk vitorláját Nereus bágyasztja*), 3–4. versszak. Kiadása: *Őszi harmat után...: Szemelvények két ismeretlen, XVIII. századbeli énekeskönyvből*, bev., jegyz. KOCZIÁNY László, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1957 (Haladó Hagyományaink, 22), 61.

50 *Közköltészet 3/B: Közkerékcis és egyéni sors*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15; a továbbiakban: RMKT XVIII/15) – megjelenés előtt.

51 *Bocskor János énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2003 (Téka), 37. sz.

52 *Uo.*, 2–3. versszak.

A bujdosó azonban nemcsak a saját hazája számára válik idegenné, hanem a külvilág is idegenként fogadja, s csak „bizonytalan ösvényt” és veszélyeket, kiszolgáltatottságot ígér, végül a bujdosás közben bekövetkező halált. Az otthonmaradásra nincs esély, ezért a záró strófa a fohász vagy bárminémű reménykedés helyett csupán ennyit kérhet:

Ne hadd heába könnyhullásom,
Nem sok tőled én kívánságom:
Csak hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom,
Csak hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom!⁵³

Az sem mellékes, hogy az ének metruma *A szerencse tündér kerekén* kezdetű XVIII. századi keservessel⁵⁴ és annak rokonaival áll kapcsolatban, vagyis a Rákóczi-dallamcsalád egyik fontos ágával.⁵⁵

Hasonlóan fogalmaz ugyanebben a gyűjteményben a *Sírva írt levelem* kezdetű vers – egy 1650-es évekbeli, tatárok fogságában írt rabének (*Menj el, édes szolgálóm*) szabad parafrázisa –, amely kifejezetten üldöztetésről, ellenséges fenyegetésről beszél:

Mert sok esztendeje, Hogy ellenség mérge Hazámból kivete Szernyű nagy ínségre. [...]	Mindenütt ellenem Támad ellenségem, Szonnyúhozza vérem – Isten reménségem! ⁵⁶
Istenem, Istenem, Most is én nemzetem Nem szána engemet – Te légy segítségem!	Hegyeken, völgyeken, Falukon, utakon, Erdőkön, mezőkön Nékem ellenségem. ⁵⁷

Az alábbi, ugyanitt feljegyzett ének magányos bujdosója az idegen földön csak a vadállatokban bízik:

53 *Uo.*, 11. versszak.

54 A szövegcsalád kritikai kiadása: RMKT XVIII/15, megjelenés előtt. A metrikai kapcsolatról bővebben: Csörsz, *Szöveg szöveg hátán*, i. m., 70–79.

55 Ide tartozik a szintén kuruc kori hőstettekre reagáló *Nincs becsületi*-szövegcsalád, amely végigkíséri a XVIII–XIX. századot. Bővebben: *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas–Editio Princeps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVIII/14), 8. sz.

56 A vérszomjas ellenség képét vö. a *Győzhetetlen szép kővárom*-szövegcsalád irigyeinek képével (ugyanebben a gyűjteményben is felbukkan).

57 *Bocskor János énekeskönyve...*, i. m., 114–116; 4. és 6–8. versszak.

Sem apám, sem anyám, sem jó atyámfia,
Hát csak magam vagyok az idegen földön!

Jóakaróm is nincs, jó barátom sincsen,
Nem csuda az oka, hogy jó kedvem sincsen.

Ez idegen földön nyomorúságomnak
Egyik ez az oka az én bánatimnak. [...]

Ha jóakaróim engem elhattanak,
Én laktam földemről engem kihíttanak,

Csak legyetek nekem tü jóakaróim,
Kegyelemben [!] lakó fene jó barátim.⁵⁸

Domokos Pál Péter felvetette, hogy ez utóbbi sor talán nem elírás a *Kegyetlenben* (értsd: 'kietlenben') szó helyett, hanem szándékos utalás a Rákóczi-szabadságharc leverése után közkegyelmet kapott személyekre, akiket a bujdosók árulónak tekintettek.⁵⁹ Ennek a valószínűsége mindazáltal csekély, annál inkább, mivel a verset – talán épp édesapja, a Moldvában évekig bujdosó, majd kegyelmet kapott Bocskor Mihály⁶⁰ elveszett iratai közül – diákfejjel másolhatta Bocskor János, s másutt is akadnak elírások. A megszólítás tehát minden bizonnyal a vadállatokra utal, amelyek az itt nem közölt strófáknak és a többi bujdosóénekek is állandó szereplői: tőlük több együttérzést várhat az énekszerző, mint embertársaitól (az *Amerre én járok, még a fák is sírnak* compassio-képéhez hasonlóan).

IV.

A *bujdosás* szó a XVIII. században éppúgy minden bel- és külországi utazást (és megpróbáltatást) jelölhetett, mint korábban: a peregrinációt és nyilván a legációit is. Ritka esetben egyszerűen vándorlást, jövés-menést is jelenthetett, mint például a szintén ekkoriban kialakult *Bujdosik a disznó kilenc malacával* nyi-

58 *Uo.*, 99–100; 1–3. és 9–10. versszak.

59 *Uo.*, 230. Cserei Mihály hazahívó levelét többek között Bocskor Mihálynak címezte Moldvába, s arra hivatkozott, hogy „valaki most ki nem jó, soha többször bizony Erdélyben bé nem bocsátják [...] és kegyelmetek örökké való számkivetésben marad; [...] mert a bujdosás, kivált erdélyi embernek, igen szokatlan s nehéz dolog [...]”. A *Csikszentmihályi Sándor család levéltára*, I, 1539–1756, szerk. SÁNDOR Imre, Kolozsvár, Stief Jenő és Tsa, 1914, 223.

60 Bocskor Mihály 1710-ben 42 esztendő volt, a fia, János még mindenképp jó néhány évig diák korú lehetett.

tóisorban, amely balladisztikus és más folytatásokkal is ismert.⁶¹ A kézről kézre járó, gömbölyű fenekű (ezért lehetetlen) poharat is *bujdosó pohárnak* hívták, erre utal az *Ez a pohár bujdossék* kezdetű diák ivónóta.⁶² Máskor általánosságban az emberi életútra, a tapasztalatszerzésre utalt, ennek közköltészeti példái szintén gyakoriak.

A bujdosó-monológokon túl egyes epikus művek is hatással lehettek a műfaj alakulására és a kifejezés jelentésének bővülésére. A legismertebb ilyen alkotás a ponyvára került *Árgirus*-historia,⁶³ amely a királyfi vándorútját és kalandjait következetesen, néha még verskezdő pozícióban⁶⁴ is *bujdosásként* jelölte, s jelentősen hozzájárult a téma állandó jelenlétéhez a magyar írásbeliségben (nem beszélve utódairól, a *Csongor és Tündéről*, illetve a *János vitézről*). Úgy tűnik, a szemantikai változatosságot a korabeli másolók is érzékelték, erre utal, hogy a *Hubay János-kódex*ben (1707) egymás mellé kerültek a többjelentésű jelzővel ellátott, kissé eltérő karakterű szövegek: *Egy szegény bujdosó mesterlegénynek panaszolkodással teljes éneke* (*Sűrű változások érdeklík az embert*, 109b–110b) és *Egy Istenében reménylett szegény bujdosónak alázatos könyörgése* (*Egek szélességét, föld, tenger mélységét*, 110b–114a).

A jelentésváltozás néha a vers szövegén is nyomot hagyott. A *Bujdosik, bujdosik szegény árva legény* kezdetű éneket a keservesek alapvető versformájában, 4×12-es strófákban írta egy ismeretlen szerző,⁶⁵ s meglepő közelséget árul el a halotti búcsúversekkel, illetve az azokat imitáló búcsúénekekkel, köztük Balassi összövegeivel. Első ízben az 1764 táján keletkezett felvidéki, gyakorlatlan kézre valló *Furuglyás Péter-énekeskönyv*ben fordul elő. A gyűjteményben több vers témáját adja a diákélet,⁶⁶ így csaknem biztos, hogy ezt az éneket is ekként kell olvasnunk. Változatait főként a Felvidékről és Nyugat-Magyarországról ismerjük (Csornán még népdalként is előkerült),⁶⁷ a XIX. század elején már az alföldi protestáns kéziratokban is találkozunk vele, Vikár Béla pedig Erdélyben bukkant a nyomára egy 1854-es versfüzetben.⁶⁸ A függelékben egy eddig kiadatlan lőcsei változatot közlök, amely jóval korábbi, mint az RMKT

61 A ballada kiadása: RMKT XVIII/14, 227. sz.

62 A szövegcsalád kritikai kiadása: RMKT XVIII/8, 18. sz.

63 A XVI. századi alapszöveg Gersei Albert munkája (1600 előtt; RPHA 0053. sz.), 1781 után azonban Piskolti István átköltésében is terjedt.

64 *Rima János-ék.*, 1829, STOLL 764, 5a.

65 Az RMKT XVII/14. sajtó alá rendezői, Jankovics József és Stoll Béla XVII. századinak tartották a régies formai jegyek alapján.

66 Pl. RMKT XVIII/14, 159–160. sz.

67 *Kivirágzott a csornai erdő: Népzenei hagyományok Csornán*, vál. BARSÍ Ernő, Győr, Magyar Kultúra Kiadó, 2009.

68 Vikár Béla 1910-ben Orbán József nagyrákosi dalgyűjteményéből (1854) írta ki; kiadása: KÜLLÖS Imola, *Közköltészet Vikár Béla népköltési gyűjteményében*, It, 91(2010), 530–547 itt: 545.

íteni első főszövege (191/I), de közel egyidős a *Furuglyás-énekeskönyv* kontaminált változatával (190/III); a későbbi jellegzetes fő strófákat mind megtaláljuk benne.

A műfajban megszokott monologikus szerkesztés helyett ez az ének a helyzetdalok azon típusával tart kapcsolatot, amely a vers hősét először E/3.-ben jellemzi, csak utána „kap szót”. Az általában két szakasznyi bevezetés fontos részlete, hogy az elbeszélő nem külső kényszer miatt bujdosik, hanem az életének jobbítása végett, s számít a fáradozás utáni nyugalomra, értsd: a hazaérkezésre.⁶⁹ A fohászkodás előtt azonban megvallja, hogy nem tudja az utat (ezt konkrét és metaforikus-biblikus utalásnak is tarthatjuk). A Seregek Urához fordul, akinek egyúttal saját keserű sorsát is elpanaszolja, többek közt a Balassi bujdosóénekéből ismert „Felsegédet kérem” formulával (3). Egy másik szakaszban a barátoktól búcsúzik, szintén hangsúlyozva a víg visszatérés reményét. Gyakran két, különálló strófával vesz búcsút édesanyjától – e sorok közvetlen rokonait a halotti verseken túl a lakodalmi menyasszonybúcsúkból is vizsgáljuk már a XVIII. század folyamán kéziratokban és ponyván.⁷⁰ A bujdosásra közvetlenül a „hogya most láthatnál, [...] tudom, megsiratnál” sorok utalnak, illetve a vadállatok együttérzését kérő, sok párhuzamos szövegben felbukkanó motívum, szintén eltérő megfogalmazásban:

Sirassatok engem, ti apró madarak,
Szánjatok meg engem, erdőn járó vadak,
Temessetek engem, tengeri cethalak,
Akik az tengernek mélységében laktok.⁷¹

Többnyire ide ékelődik egy általános, önmagát sirató keserves-strófa, amely Baróti János XVII. századi énekének első szakaszaként járta a variálódás sokféle útját: „Boldogtalan sorsa siralmas szívemnek”.⁷² A két szöveg keveredésének több tanújelét ismerjük. Egy-egy szakasz kölcsönös cseréjén túl különösképp a *Furuglyás Péter-énekeskönyv* (1764 k.) korai változata jelzi az összefonódást, amelyben egyes strófák kétszer is helyet kaptak.⁷³

69 E szakasz párhuzama a *Gondviselő édes Atyám* kezdetű ének *Talám mindaddig bujdosom* kezdetű [7.] szakasza; RMKT XVII/14, 187/I.

70 *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8), 256–261. és 266. sz. A ponyvakiadásokról bővebben, egészen a XX. századig lásd TÓTH Arnold tanulmányát kötetünkben.

71 RMKT XVII/14, 190/III, 16. versszak (az 5. szakasz is ugyanennek romlott változata).

72 Az önálló szövegtípus: *uo.*, 190. sz., a III. variáns voltaképp a 191. szövegcsaládnak is része. Baróti János énekéből a XVIII. században két eltérő átköltés is készült, ezek gazdag variálódásáról az RMKT XVIII/15. kötet keservei között adunk számot.

73 RMKT XVII/14, 190/III. sz.

A hosszabb változatokban a hazájának is búcsút mond az énekes, ennek alternánsát ugyancsak megtaláljuk már Furuglyáznál (jobb oldalon):

Istennek ajánlok, kedves, édes hazám,	Édes árva hazám, Istennek ajánllak,
Kitűl keservesen én megváltam mostan:	Segétségül teljes [!] immár elhadlak,
Kevés ideig volt benned én lakásom:	Egy kevés ideig benned végadhatok,
Légyen rövid időn benned mulatásom! ⁷⁴	Az édegen földön mind megnyomorodok. ⁷⁵

Az útra induló személy végül ismét anyjához fordul. Néha külön záró szakaszok olvashatók a panaszdal végén: némelyik az idegenben ránk leselkedő halálról szól („Csak az Isten tudja, hol lesz maradásom”).⁷⁶ Szintén több műfajban visszatérő toposz a leírhatatlan fájdalom képsora („Az én bánatimat én meg nem mondhatom”),⁷⁷ vagy az angyalokat-kerubokat felvonultató könyörgés a mennybe fogadásért; ez utóbbi az alább ismerttetendő bujdosófohászokkal rokon.

Több jel utal arra, hogy a vers az önként felvállalt vándorsorsról szól. Már a XVIII. század végéről ismerünk egy alternatív kezdősört, amely „szegény árva diák”-ot említ; ennek kontextusát aligha kell magyaráznunk.⁷⁸ Az egyik ilyen változatban egy ritka belső strófa újra felidézi a kollégiumi emlékeket:

Bujdosok erdőken, kéréstlen mezőken,
Nincsen maradásom sem hegyen, sem völgyen,
Mind a könnyő labda az deák keziben,
Szintén úgy bujdosok nyomorult éltemben.⁷⁹

A régies szöveg váratlanul felbukkan az Alföldön, először *Juhász László énekes-könyvében* (1818), amelynek tulajdonosa a kiskunhalasi asztalos céh tagja volt.⁸⁰ A *legény* tehát ezúttal a vándoréletre kényszerülő mesterlegényt jelenti (a szöveget lásd a függelékben). Ugyanekkorra datálható egy töredék a földrajzilag közeli *Makói énekeskönyvben* (1826 előtt),⁸¹ ahol nemcsak ez a bujdosóének szerepel, hanem több másik is, amelyek sejtetni engedik a feljegyző életmódját és régies forrásait. Egyetlen jellemző idézet, amely a *Bujdosik, bujdosik...* tétovázó strófájával, illetve az 1750-es évek óta, majd a népköltészetből ismert *Elbujdosnám*,

74 *Uo.*, 191/I, 8. versszak (Jankovich Miklós lejegyzése, 1789 k.).

75 *Uo.*, 190/III, 11. versszak.

76 Ennek töredékes változatát Kresznerics Ferenc kéziratából, önálló szöveggé adjuk közre az RMKT XVIII/15. kötetben.

77 RMKT XVII/14, 191/I.

78 *Uo.*, 191/I. és III–IV.

79 *Uo.*, 191/III–IV, 12. versszak.

80 *Juhász László-ék.* (1818), STOLL 1217. sz., 142–141.

81 RMKT XVII/14, 191/VI.

de nincs kivel-motívumokkal⁸² rokon – valójában *A szerencse tündér kerekén* kezdetű keserves egyik szakaszának átköltése:

Elbujdosom már valahova,
De nem tudok menni sehova...⁸³

Csöbrös István kopácsi parasztleány az 1820-as években Észak-Itáliában katonáskodott. Kéziratos versgyűjteményében számos, ponyvai eredetű, de továbbköltött szöveg is található (például az *Ideje bujdosásimnak* később bemutatandó változata). Ezek között jegyezte fel az imént vizsgált szövegcsalád egyik tagját *Bujdosik, bujdosik az szegény katona* kezdettel, több keserves részleteiből komponálva, igen szép részletekkel.⁸⁴

Szintén e szövegcsalád hatásáról árulkodik egy peregrinus panaszdala, amely Bocskor János énekeskönyvében maradt fenn *Szernyű sírásra reá jutott én fejem* kezdettel, az 1710-es évekből. A vers hőse, a külföldön tanuló diák a kesergés közben is emlékezteti arra a hallgatóságot, hogy a mostani nélkülözéseket önként vállalta azért, hogy tudását bővítse:

Mert majdon reá telik *három* esztendeje,
Hogy hirtelen engem hazámból kivete
Kedves tudománynak az ő ikessége,
Mert énnálam tetszik kedves ígirete.

Azután bujdosom idegen földeken,
Erdőkön-mezőkön, nagy rengetegeken,
Hegyeken-völgyeken, csalárd ösvényeken,
Édes tudományra kívánkozik lelkem. [...]

Jaj, megint újobban bánat én szívemre,
Gondolkozás szálla én árva fejemre.
Útnak indulok már, de nem tudom, merre,
Csak bízom igyemet az élő Istenre.

82 A társas bujdosásra hívó strofa első ismert adata Erdélyből, a *Szádeczky-Miscellaniából* való (1755, STOLL 251. sz.), egy szerelmi és keserves dalokból összegyűrt hosszú füzér (*Ifiúság sólyommadár*) egyik elemeként. Vö. RMKT XVII/3, 221/XXI, 29. versszak. E változatra és népköltési rokonaira a *Magyar népköltészet* Vargyas Lajos-féle fejezete (*i. m.*, 542) hívja fel a figyelmet.

83 *Makói ék.* (1826 előtt) STOLL 1267. sz., 28. sz. A gyűjtemény részletes ismertetése, kezdősor-mutatóval: KÜLLŐS Imola, *Makói énekeskönyv = Makó néprajza*, szerk. TÓTH Ferenc, Makó, 2007 (Makó Monográfiája, 3), 631–657.

84 RMKT XVII/14, 191/V.

Viselj gondot, Uram, te szegény szolgálóra,
Idegen földeken bujdosó szolgálóra,
Fordíts kegyelmedet kiseded johocskára [...] ⁸⁵

A bujdosóénekek tehát modellként szolgáltak az összes hasonló élethelyzetre, közös élményeket és gondokat fogalmaztak meg, amelyek egyaránt meghatározták a megtorlás elől menekülő kurucok, a külföldre induló diákok vagy a külszági kaszárnyákba berukkolt katonák életét. Hogy e versekhez ki mit érzett és értett hozzá saját sorsából, pontosan nem tudhatjuk, ám mindez a közköltészet természetes vonása: az asszociációs háló folytonosan változik, a személyes kötődés és a személytelen, általános retorikai keret finom kölcsönhatásai folyamatosan alakítják az szövegeket, sőt terjedésüket is. A kéziratokban gyakran egymás mellett, asszociációs közelségben találjuk a bujdosóénekeket és egyéb keserveseket, ⁸⁶ ahogyan a *Bocskor-kódex*ben. A 4×8-as metrumú versek (köztük az *Egy bujdosó szegény legény* is) könnyen kontaminálódtak, így a közös műfaji jegyek nyomán a vándorstrófák váltak hangadóvá, míg az egyedibb, személyesebb szakaszok háttérbe szorultak. A bujdosóénekeket a fentiek miatt – jóllehet korábban és később is élő műfaj volt – egyfajta hozzáértés, csatolt jelentésképzés emelte be a kuruc hagyományba, s tette őket e kultúrkör fontos elemévé. A vallásos és/vagy közösségi bujdosóverseken túl szerelmi (vagy egykor akként kibontakozott) szövegcsaládok is osztoztak ebben, különösen az *Őszi harmat után* és a *Bokros búk habjai rám tódultanak* – ezekről tanulmányom készülő folytatásában adok majd számot.

V.

Két, vallásos ihletű, 4×8-as metrumú bujdosófóhászt érdemes részletesebben megvizsgálni, hiszen a műfaj legerősebb reprezentánsai voltak évszázadokon át. Közös vonásuk, hogy belenyugvással, sorsszerűen szemlélik a bujdosást, s egyáltalán nem, vagy csak vázlatosan argumentálják a válsághelyzetet („sok okai vannak annak”; „mert itthon inkább kedveznek / az idegen jövevénynek” stb.). ⁸⁷

85 *Bocskor-kódex* (1716–1739) STOLL 180. sz., [53. sz.], 4–5. és 8–9. versszak. *Bocskor János énekeskönyve...*, i. m., 125–126.

86 Pl. egy vegyes kolligátum egyik kisebb kéziratot egységében (STOLL 378. sz.) egymást követi a *Siralmas volt nékem világra születnem* (45a–46a), a *Jajjal életemet kezdtem* (a *Siratom magam magamat* szövegcsalád részlete, 46b–47a), illetve a *Keservesen kezdi búcsúzó verseit* (szerelmi búcsú és keserves, 47a–49a).

87 A műfajnak ezt a hiátus-elvét már KATONA Imre népköltési szócikke joggal sorolja az alapvető szempontok közé. *I. m.*

A *Gondviselő édes Atyám*⁸⁸ kezdetű ének versfői egyes változatokban Geszti István nevét adják ki. Egy „gyanúba hozható” Geszti István a marosvásárhelyi református kollégium diákklajstromában szerepel 1687-ben.⁸⁹ Ha netán tényleg azonos a szerzővel, akkor nem meglepő, hogy az ének felbukkan a XVII. század végére datált erdélyi *Thoroczkaei Zsigmond-énekeskönyvben*, illetve a *Szentsei-daloskönyvben* is (1704 előtt; e változat kiszakadt a kéziratból). A XVIII. század folyamán eljutott az ország más vidékeire is, bár főként Erdélyben, református és unitárius kéziratokban vált állandó szöveggé (Tsorik András énekeskönyvében: *Akármely bujdosónak éneke*), egészen az 1820-as évekig és a néphagyományig. Nyomtatott kiadásáról nem tudunk.

A jellegzetesen protestáns fohász magányos bujdosásról, árvaságról szól. Nincsenek búcsústrófái, mert nincs kitől búcsúzni, ugyanakkor többször utal a szegénységre, kiszolgáltatottságra, akár a zálogba vetendő jószágra. A tanulmányom címét adó sor is innen való:

Bujdosom szoros utakon,
Ismeretlen országokon,
Forgok sokféle próbákon
Az idegen országokon.⁹⁰

E motívum Jézus hegyi beszédét idézi fel: „Mert szoros az a kapu és keskeny az az út, amely az életre visz, és kevesen vannak, akik megtalálják azt” (Mt 7, 14), épp azokkal a szavakkal, amelyeket az ekkoriban ponyván terjedő *Apollonius históriája* (1588) exponált: „A Szentírás mondja, hogy szoros út vagyok”. Árgirus mellett ennek az antik hősnak a hányattatásai, tetszhalála és feltámadása is segítették a bujdosás-téma terjedését a magyar irodalomban. A biblikus sor az ő sorsának esszenciájaként foglalta itt össze a szenvedés tűrésének és a reménykedésnek a fontosságát. Nem kell túl merész képzettársítás ahhoz, hogy Mikes Kelemennél e motívum közvetlen továbbgondolását lássuk. Mikes – aki gyermekkorában még protestáns neveltetést kapott – az elkerülhetetlen bujdosást a belső száműzetés, a vezeklés, az üdvösséghez vezető tűrés léthelyzeteként mutatta be. Feltehetőleg nemcsak a Biblia nyomán teszi ezt (ahonnan ezt sokszor idézi fordításaiban is),⁹¹ hanem laicizálódott soraiból, akár ezt a verset is hozzáértve.

88 RMKT XVII/14, 187. sz.

89 *A marosvásárhelyi református kollégium diákjai 1653–1848*, közzét. TONK Sándor, Szeged, JATE Régi magyar irodalmi tanszék, 1994 (Fontes Rerum Scholasticarum, 6), 360: *Stephanus Geszti*, 1687.

90 RMKT XVII/14, 187/I, 12. versszak.

91 Mikes Kelemen szókészletének vizsgálatához az alábbi hálózati adatbázist használtam: *Mikes-szótár*, összeáll., szerk. Kiss Margit, témavez. Tüskés Gábor, Bp., MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2013, <http://mikesszotar.iti.mta.hu>.

A *Gondviselő édes Atyám* záró szakaszai tovább erősítik a bibliai kontextust, hiszen Patmosz szigete Szent János evangélista száműzetését és a *Jelenések könyvét* juttatja eszünkbe: bárhová vet a sors, Isten megtart és megóv a száműzetésben. Sőt, talán épp ilyenkor érthetjük és érezhetjük meg az ő mindenhatóságát, hiszen még a vadállatokat is a bujdosók oltalmazóivá teszi:

Menj el, azt mondja az Isten,	Én tégedet el nem hadlak,
Válogass az jó földekben,	Parancsolok az vadaknak,
Szállj meg Patmus szigetiben,	Oltalmam alá fogadlak,
Az Jordán vize mentében.	Hogy tégedet eltartsalak. ⁹²

A vers zárlata a következő énekkel is rokonságban áll: akárhol ér a halál bujdosásunk (értsd: földi életünk) során, az Úr magához veszi a lelkünket.⁹³

Az *Ideje bujdosásimnak* kezdetű bujdosóvers⁹⁴ szerzőjét, Jánóczi Andrászt egyelőre nem sikerült azonosítanunk. Bár az RMKT XVII/14. kötete még a XVII. század végére keltezi a szöveget, valószínűleg későbbi. Első kéziratos adatai az 1760-as évekből valók, legkorábbi datált kiadása pedig 1785-ből, de ennél feltehetően már jóval előbb megjelent, hiszen az 1768-as *Lőcsei énekeskönyv* már a ponyvaszöveggel egyező, az akrosztichont is megőrző változatot örökített meg. A keveredéseket nem számítva tehát mintegy felváltja a hagyományban a *Gondviselő édes Atyám*at, átveszi szerepét, s ugyancsak országosan elterjed. Túlnyomórészt katolikus forrásokban szerepel, Erdélynek is főként a katolikus vidékeiről kerültek elő népi változatai: Csík, Gyergyó vidékéről.⁹⁵ A világi kéziratos variánsok elsősorban 1770 táján kulminálnak, majd az 1820–30-as években, részben utalva egyes ponyvakiadások hatótávolságára.⁹⁶ 1832-ben már egy vallásos, búcsújáró ponyván is kinyomtatták, ami pedig ritkaságszámba megy, olyannyira nem jellemző e két repertoár keveredése a nyomtatásban.⁹⁷ A bujdo-

92 RMKT XVII/14, 187/I, 14–15. versszak.

93 Mivel a legelső variáns 11–18. szakaszának kezdőbetűi már nem olvashatók össze értelmes szavakká (amint az előző strófáké Geszti István nevévé), ezt akár önálló, később idekapcsolódott szövegnek is tarthatjuk. A záró funkciójú 19. strófa E kezdőbetűje viszont esetleg kapcsolódhatott az alapstrófákhoz is: GESZTII[S]TVANE.

94 RMKT XVII/14, 189. sz.

95 Bartók Béla 1907-ben Gyergyóújfaluban (Bartók-rend 01620) és Csíkszenttamáson (Bartók-rend 01678) jegyezte le, az első mellett széljegyzet utal rá, hogy Gyergyócsomafalván ugyanezt a verset a csíkszenttamási dallam variánsára énekelték.

96 A legkésőbbi ismert kéziratos adatok: a függelékben közölt homoródalmási (unitárius) Szabó Mihály-ék.-beli változat (1835) és az al-csíki katolikus Bándi Péter-ék. (1837) szövege; RMKT XVII/14, 189/VII.

97 *Négy szép énekek a' savári boldogságos Szűz Máriához* (Szakolca, 1832). Borítóképét Erdélyi Zsuzsanna magángyűjteményéből közli KRÍZA Ildikó, *A legendaballada: Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*, Bp., Akadémiai, 1982, 19. tábla.

sóénekek – hajdani fohász-alapműfajukhoz visszatérve – az átalakuló hivatalos egyházi kiadványokba is bebocsáttatást nyertek (a protestáns énekeskönyvekbe a XX. században a *Gondviselő* mellett a vele rokon, Rákóczi imájaként aposztrofált *Győzhetetlen szép kővárom* is bekerült).⁹⁸

A *Gondviselő*vel egyazon forrásban talán épp a fentiek okán nem találjuk sosem, csupán egy rövid, kontaminált változatot egy erdélyi unitárius gyűjteményben.⁹⁹ A közköltészet más műfajainál is megfigyelhető az ún. *alternánsok* működése, amelyek topogenetikus rokonai, mintegy újraírásai egymásnak, s általában egy-egy földrajzi térségben ismertek.¹⁰⁰ Itt ugyanilyen szimultán esetekről van szó a XVIII. század második felétől a reformkorig.

A népi emlékezet sokrétűen őrizi az éneket, főként személyes keservesként (Bartók és M. Bodon Pál gyűjtései), de Erdélyi Zsuzsanna felhívta a figyelmet arra, hogy virrasztóénekként, halott mellett is énekelték.¹⁰¹ Felbukkanásának időpontja – de talán a megírásáé is – összefüggést sejtet a madéfalvi veszedelem (1764) utáni migrációs hullámmal, mely épp Csík és Kászon katolikus lakosait érintette leginkább. Moldva, később Bukovina folklórja általuk telítődött a szé-kely köz- és népköltészet ekkori emlékeivel.

Az ének eredetileg nem utal sem magánéleti előzményekre, sem politikai vagy perzekúciós konfliktusokra, bár a ponyvák nótajelzése alapján közös dala lehetett egy drámai szerelmi panasz dallal, a *Megjelentem panaszimat* kezdetű énekkel.¹⁰² A *Mint gerlice madár* kezdetű régies ponyvaversben (a következő lapon látható képünk forrásán, a *Hat világi énekek* című keltezetlen ponyván¹⁰³ ez volt az *Ideje bujdosásimnak* utáni szöveg) viszont talán épp a szomszédos ének hatására erősödik meg a bujdosó-motivika a szerelmi alaptémához képest. Jánóczi versének ösváltozata sem tér ki az egyéneként ügyis eltérő, bujdosáshoz vezető körülményekre, hiszen ki-ki hozzáértheti a sajátját. Sokkal fontosabb a bujdosás mint létforma mély átélése, s a fohászzkodás Istenhez, hogy

98 Bővebben: Csörsz Rumen István, *Rákóczi halála nagypénteken – Mikestől a közköltészetig = Író a száműzetésben: Mikes Kelemen*, szerk. Tüskés Gábor, mts. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, LENGYEL Réka, Bp., Universitas, 2012 (Historia Litteraria, 28), 226–236.

99 *Czombó Mózes-ék. (1772–1801)* STOLL 558. sz.

100 A legismertebb példa két, tartalmilag szinte azonos asszonycsúfoló (a dunántúli-felvidéki *Nékem egy szép gondolat... és az erdélyi Mely nagy öröm, vigasság...*) párhuzamos terjedése a XVIII. században. Bővebben: *Közköltészet I. Mulattatók*, s. a. r. KÜLLÖS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4), 20–21. sz. Hasonló felekezeti és regionális megosztást mutatnak a *Bokros bánat, mely unalmat...* kezdetű panaszdal metrikai és tartalmi altípusai; kiadásuk: RMKT XVIII/15, megjelenés előtt.

101 Lajtha László Sopron megyei virrasztó énekekről szóló könyve kapcsán említi egy interjúban. Egy 1961-es Vas megyei gyűjtésből, egy XVII. századi nagyheti dallamtípus képviselőjeként idézi DOBSZAY László, *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben*, Bp., Akadémiai, 1983, 233 (25/c kottapélda).

102 RMKT XVII/3, 264. sz.

103 OSZK 821.156.

E L S Ő:

IDeje bújdosásomnak, el-jött már távo-
zásomnak, szomorú útazásomnak, sok
ókal vannak annak.

2. Angyalodat én Istenem: küldjed hogy
kísérjen engem' útaimban vezéreljen, min-
den gonosztól meg mentsen.

3. Nihnen látom a' Legénynek semmi
betse jaj szegénynek; mert itthon inkább
kedveznek az idegen jövevénynek.

4. Olly helyet azért keresek, a' hol be-
ületben lések, a' tengereken túl megyek,
jó hirt 's nevet ottan szerzek.

5. Tsak egy sem fogja azt tudni, szegény
fejem él-é, hal-é? és életben mondja van
é? Isten gondomat viseli.

6. Záloga te vagy lelkemnek, én Iste-
nem bízom benned, hogy ottan gondom'
viscled, a' hol engem' nem esmérnek.

7. Ifjú Tóbiást veszi Szent Angyalod
mefelze földre, Szegény fejemnek vezére,
ő legyen meg-örizdje.

8. Egész Földnek' keretségén, Erdön,
Hegyen, Földön, Vizen, ellenség', 's tá-
bor közepén félelem nélküli él-viszen.

9. Nem félek ha meg-betegszem, mert
meg-gyógyít én Istenem, Rabságomban
meg-fzabadít, Inségemben ő meg segít.

10. De hogyha rabságba esem, ott-is
van reménységem, hogy fzabadítom én-
nekem, Te léz kegyelmes Istenem.

11.

11. Kállam el-me felejtkezédd, ha meg-
halok te temet-el, akárki bánjon testem-
mel, de tsak te bírsz én lelkemmel.

12. Azért hozzád, fohászkodom: mikor
eszem, avagy iszom, éneklek vagy imád-
kozom, te légy úti kalauzom.

13. Szerelmes Atyámfiak, Nemzetem'
kedvestagjai, Szívemnek vigasztalói, kik
völtatok orvoslói.

14. Tsak bútsút kell immár vennem, é-
des Atyám, Anyám, Nénem, Szerelmes Bá-
tyam és Ötém: mert nihns már késésem.

15. Szomszédid és jó barátimat, kik lát-
tyak meg-válasomat, köszöntések mind
azokat kik jó akaróim voltak.

16. Isten hozzáatok paitásim, velem fel-
nőtt jó barátim, kikkel fokszor nyajalós-
gim voltak, és szóp mlátásim.

17. Nékem a' mi jót tettetek, Isten fi-
zesse meg néktek, hosszabítsa életetek',
hogy ötét tisztelhesetek.

18. Az idegen földre megyek, veletek
többé nem lések, talám nem-is lát fze-
metek; rólam ne felejtkezetek.

19. Lábam akár merre mégyen, rolla-
tok nem felejtkezem, minden járásom, 's
kálésem', áldja meg a' Szent Úr Isten.

20. Tellyes Szent Háromságr' Isten, szent
kegyelem velem légyen, engem' az idege-
gen-Földön Szerentsésen vezérellyen.

21. Áldás a' Szent Háromságuk, 's Iste-
ten Fia Szent Annyának, Ki Angyalt ad
kalauznak, az' igaz útban járóknak.

MA-

Hat világi énekek (é. n.), [2]–[3].

félelem nélkül léphessek az ismeretlenbe, hiszen ha idegenben halok meg, Isten magához veszi a lelkemet onnan is. Ezt követi a búcsú az otthonmaradóktól, akiket – már a fohász is jelezte – nem reméli, hogy viszontláthat. Az Istennel kettesben maradó, hontalan bujdosó csupán annyit kér (akárcsak Balassi), hogy emlékéit őrizzék meg a családban és a baráti körben¹⁰⁴ – a múltja helyettesítse a jelent, amiről semmit sem fognak tudni. Az egyre szomorúbb ének végén a szeretteire, majd a Szentháromságra mondott áldás ad némi feloldást, s visszatér az oltalmazó angyal képe, amely már a nyitómotívumok között is szerepel.

A későbbi kéziratos változatokban – mivel már nem kell óvni az akrosztichon épségét – kimarad vagy lerövidül a búcsúszakasz és a fohász, ugyanakkor az argumentáció megmarad vagy akár bővül is, így a bujdosás okai (idegenek kedvelése, távoli út választása stb.) a szöveg arányában egyre hangsúlyosabbá válnak. Az alábbi szakasz intenzív kérdései felkavarják a reményvesztett ének hangulatát – ez viszont a *Gondviselő édes Atyám* régi változataiból került át ide:

104 A *Bánótinnak örvényében* katonaközöségtől búcsúzó szakaszainak rokon vonásaira már Stoll Béla felhívta a figyelmet az RMKT XVII/14, 189. sz. jegyzeteiben.

Szegény vagyok, hogy-hogy éljek?
Idegen földre hogy menjek?
Útvalót hogy keressek?
Kenyeret is, haj, hogy vegyek?¹⁰⁵

Két, még későbbi variáns már csak néhány belső szakaszában emlékeztet Jánóczi András összövegére. A nyitány is más, de a mai olvasónak ismerősen csenghet:

Kibujdostam országombúl,	Elbúcsúzom országomtúl,
Híres kis magyar hazámbúl,	Kedves kis Magyarországtúl,
Visszanéztem félutamról,	Visszanézek félutamból,
Szememből könnyvem kicsordult. ¹⁰⁶	Szememből a könny kicsurdul. ¹⁰⁷

M. Bodon Pál csíki népzene gyűjtése (XX. század első fele) tanúsítja, hogy az a közkeletű, oktávugrásos dallam, amelyet Bartók gyűjtött Békésgyulán (1906),¹⁰⁸ s az énekkutatás révén országszerte közismertté vált (*Elindultam szép hazámból*), eredetileg az összöveg kezdő strófájával is párosult, jóllehet annak népi dallamai ettől némileg eltérő típusúak.¹⁰⁹

Jankovich Miklós örökítette meg az ének szlovák nyelvű parafrázisát *I čas prišel k vandrovani* kezdettel ('Elérkezett bujdosásom és mostani búcsúzásom ideje').¹¹⁰ A 23 szakaszból álló ének híven követi a magyar ősváltozatot, az eredeti versszakok sorrendjében (E = egyedi strófák): 1+2 E1, 3–7, E2–3, 8, E4, 10–13, E5, 14–20. Az egyedi szakaszok más bujdosóénekekkel állnak kapcsolatban, az 1. például a *Gondviselő* 5. szakaszával, a 2–3. valójában csak az előző versszakok továbbírása, bővítése, a 4. és 5. pedig egy vallásos vigasztaló ének részlete lehet, amelyben a búcsúzó személy kegyes, istenfélő életre inti az

105 *Uo.*, 189/X, 6. versszak.

106 *Kopácsi ék.* (1822–1825) STOLL 1240. sz., 70–71, 1. versszak. Kiadása: RMKT XVII/14, 918.

107 *Erdélyi Tár nótáskönyve* (XIX. század 1. fele) STOLL 790. sz., RMKT XVII/14, 189/XI. E változat 3–4. szakaszában az árva gerlice kettős képsora hangsúlyossá teszi a szerelmi indítást és asszociációkat is. Az első két strófa lényegében azonos a bal oldalon idézett kopácsi variánséval. – Köszönetet mondok T. Erdélyi Ilonának, hogy az Erdélyi Tárban őrzött kéziratot eredetiben tanulmányozhattam.

108 Eredeti szövegkezdet: *Elindultam a hazámból*, kiadása pl. KODÁLY Zoltán, *A magyar népzene*, a példatár szerk. VARGYAS Lajos, Bp., Zeneműkiadó, 1952, Pt. 117. sz.

109 *Ideje bujdosásimnak...* (Nagykászon, 1907; a ponyvaszöveg 17. szakasza) = M. BODON Pál *1907. évi Csík megyei népzene gyűjtése*, Kecskemét, Kodály Intézet–Erdei Ferenc Művelődési Központ és Művészeti Iskola, 2001, 5. sz.

110 *Jankovich Miklós: Nemzeti Dalok Gyűjteménye* (XIX. század eleje) STOLL 531. sz., VII, 15a–16b; e kötet forrása a Stoll-bibliográfia jegyzetei szerint az elveszett *Jankovich–Erdélyi-kódex* (STOLL 200. sz.) lehetett. A szöveg modern szlovák helyesírással és magyar nyersfordításban: *A kuruc küzdelmek költészete*, vál., jegyz. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977, 93. sz.

otthonmaradókat, illetve arról szól, hogy az éneklés és az imádság eloszlatja gondjait. Az ének további szlovák variánsairól sajnos nincs tudomásom, így nehéz megítélni, vajon egyszeri, fordítói szándékú interpretációs kísérletről van-e szó, vagy egy kétnyelvű, ikerszöveggé váló énekről. Tekintve a XVIII. században megerősödő szlovák migrációt, amelynek nyomán gyakorivá vált az egyéni (vándorkereskedő és -iparos) és családos elvándorlás, joggal feltételezhetünk további hasonló szövegeket. A bujdosóének műfaja kétségtelenül jelen volt a Kárpát-medence más nemzetiségi irodalmaiban is, ennek fontos emléke a *Szíveket Újíító Bokréta* című kolozsvári kézirat (1770) román nyelvű bujdosóéneke *Săraca stroinătate* kezdettel.¹¹¹

VI.

A XVIII. század végén a sok évtizede ismert bujdosó- és búcsúénekek egyre gyakrabban kerülnek egymással kontaminációba. A *Bánatimnak örvényében* variánsai egészen 1800-ig nyomon követhetők, főként a Felvidéken. Csak a nyitányt, az első 4 szakaszt őrzi a vers keletkezésénél száz évvel későbbi *Lócsei énekeskönyv* (1768, lásd a függelékben). A *Szárnyai Márton-énekeskönyv* (1775) ugyancsak a Felvidékről származik, lejegyzője talán nem is tudott tökéletesen magyarul. Az itteni változat ugyanígy négy régi szakasszal indul, utána azonban más bujdosóénekek és keservesek egy-egy strófájával bővül (lásd a függelékben). A szempontunkból legérdekesebb változat feltehetőleg szintén e régióból való, az 1800-as dátumú *Világi énekek és versek B. P.* című kéziratból. Ez ugyan kontaminált változat, de nagyon szép kompozíció, amely a Szárnyai-féle megoldással rokon – egy új altípus jött létre a patinás ének történetében. Ezúttal négy (!) különböző szövegcsaládból készített centót a feljegyző. Az eredeti nyitó szakaszok (köztük a hazafias kesergés, 1–3 és 6) után a *Gondviselő edes Atyám* (I/9–12), majd az *Ideje bujdosásimnak* (I/14+16, 17), végül a *Bolondság volt nádhoz bízni* kezdetű XVII. századi szerelmi dal ponyvakiadásában szereplő záró versszak olvasható.

Bánatimnak örvényiben
Jaj, mint estem nagy véletlen,
Nincs, ki szánja szegény fejem
Te kivöled, én Istenem.

Bánatimnak örvényében,
RMKT XVII/10, 57/I, 1. versszak

111 *Szíveket újító bokréta: XVIII. évszázbeli dalgyűjtemény*, kiad. VERSÉNYI György, Bp., MTA, 1914, 4 (a törzsszagtól eltérő kézírással). Székely János fordításával együtt: *Égő lángban forog szívem: Régi magyar kézíratos énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekek*, s. a. r. KÓCZIÁNY László, KÖLLŐ Károly, Kolozsvár, Dacia, 1972, 35.

Az tavaszi szép időknék
Látom, mindenek örülnek,
Erdők, mezők megzöldülnek,
Az madarak énekelnek.

Uo., 2. versszak

Lecsordulván szemem könnye,
Sírva néznek mindenekre,
Mert hazámnak szép címere
Keservesen jut eszemben.

Uo., 3. versszak

Homályban beborult napom,
Gyászban öltözött csillagom,
Mert virágzó állapotom
Gyászban fordult, az mint látom.

Uo., 6. versszak

Az ég alatt, az föld szényin
Vagyon-é ilyen jövevény?
Az egész föld kerek ségin
Nem is találsz ilyen szegényt.

Gondviselő édes Atyám,
RMKT XVII/14, 187/I, 9. versszak

Nincsen nékem atyám s anyám,
Az kihez folyamodhatnám,
Isten nékem az én atyám,
Minden ország az én anyám.

Uo., 10. versszak

Mindenektől elhagyattam,
Csak Istenemre maradtam,
Minden dolgom reá béttam,
Ő szent felségire hagytam.

Uo., 11. versszak

Bujdosom szoros utakon,
Ösméretlen földhatáron,
Forgok sokféle próbákon
Az idegen országokon.

Uo., 12. versszak

Kell immár búcsúmat vennem,
Édesanyám, atyám s néném,
Szerelmes bátyám és öcsém,
Mert tovább nincsen itt létem.

Ideje bujdosásomnak,
RMKT XVII/14, 189/I, 14. versszak

Isten hozzátok, pajtásim,
Vélem felnyőtt jó barátim,
Kikkel sokszor nyájasságim
Voltak és szép multságim.

Uo., 16. versszak

Nékem az mi jót tettetek,
Isten fizesse meg néktek!
Hosszabbétsa életetek.
Hogy ötet tisztelhesétek.

Uo., 17. versszak

Nem szólok már, csak hallgatok,
Mert azzal se használhatok.
Kérlek, rólam tanuljatok,
Másnak is példát adjatok.¹¹²

Bolondság volt nádhoz bízni,
RMKT XVII/3, 226/VII, 9. versszak.

A szövegasszociációkon túl a dallamok között is lehetett átjárás; ezt jelzi, hogy a *Bánatomnak örvényében* és az *Ideje bujdosásimnak* egymás közelében szerepel Jankovich Miklós *Magyar világi énekeiben* (1789–1793).¹¹³

A csak versfőkből azonosított Dobai István (másutt: Posoni István) *Siralmas volt nékem* kezdetű keserveséről a XVII–XVIII. század fordulójától vannak adataink (*Szentsei-daloskönyv*, *Thoroczkay-énekeskönyv*). Nem szorosan vett bujdosódal, inkább sorsének, tehát keserves, ám egyik szakasza – ismét mitológiai utalással – mégis e műfaj közelségét jelzi:

De csak a' keserves,
Lelkemnek gyötrelmes,
Hogy bújdosom mint Ulisses,
Ki sokat járt, és lett híres.¹¹⁴

Az önmagát sirató és az irigyeket ostorozó ének szintén főként erdélyi protestáns forrásokból ismert, de ponyvakiadásai és debreceni másolatai is akadnak, például Veres Márton (1793) és Pálóczi Horváth Ádám (1813) jóvoltából. Néhány részlete alapul szolgált továbbá a *Siratom magam magamat* kezdetű, XVIII. század közepi 4×8-as bujdosóéneknek is. Ez utóbbi a *Gondviselő édes Atyám* hangvételét idézi, s ugyancsak erdélyi protestáns kéziratok őrzik. Hőse, aki már mindenkitől elszakadt, néhány szakaszban kitér bujdosására is:

112 *A kuruc küzdelmek...*, i. m., 94. sz.

113 21b–22a, majd 35b–36a.

114 RMKT XVII/14, 186/I–X., 10. versszak. Egyes változatokban tévedésből *Achilles* neve áll.

Jó barátimról meg válni
Idegen helyen bujdosni
Láttatom mély sírba szállni
Mint tellyes gallyán merülni [...] ¹¹⁵

A legfőbb fohász a *Gondviselő édes Atyám* részleteivel rokon (halál idegenben, Istenhez kerülés, imádság), különösen a *Meguntam már a bujdosást* szakasszal:

Áldott Isten sok járasom	Meguntam már az vándorlást,
Szánd meg ennyi bujdosasom	Az sok keserves bujdosást,
Jelents meg hol lesz lakásom	Isten, mutass olyan szállást,
Veggre tsendes nyugovásom. ¹¹⁶	Az hol találjak nyugovást. ¹¹⁷

Nem kevésbé fontos az a strófa, amely ismét mintha Mikest idézné, pontosabban az őt inspiráló biblikus bujdosóénekeket és imádságokat, amelyek a földi lét szenvedéseit és azok tűrését a bujdosás, a száműzetés képsoraival írják le:

Az Istennek akarattya
Hogy ezt velem kostoltattya
Lábam soka nem fáraszttya
Valaha végit szakaszttya.

Ez az ének az elégikus nézőpontot erősíti, amely egyre több közköltészeti műfajban válik jellemzővé. A múltat a reménytelen, bujdosással terhes jelenből nézve siratja (egy apró magánéleti utalással, amelyet aztán nem fejt ki: „Mikor tőled búcsút vettem”). Az Istenhez fordulás itt már az énkép teljes feladásával jár, mintha nem lenne sajátja az élete, de a halála sem.

VII.

A fentiek nyomán könnyű belátni, hogy a gazdag és árnyalt bujdosóének-hagyomány, amely a XVII. és a korai XVIII. századból érkezik, miért marad oly sokáig használatban, s miért születik viszonylag kevés új alkotás e műfajban. Mégis érdemes megemlíteni őket, mivel (különösen a kollégiumokhoz kapcsolódó altípus) magyar nyelven újdonságnak számít, s közvetítőként szolgál más műfajok és korstílusok felé.

115 *Dávidné Soltári* (1790–1791) STOLL 393. sz., 21. sz., 4 versszak.

116 *Bölöni Kozma István-ék.* (1765–1768) STOLL 1076. sz., 92a–93b, 5. versszak.

117 RMKT XVII/14, 187/I, 13. versszak.

Az 1770-es évektől ismét megerősödő, de csak 1790 után, főként Napóleon korában tetőző katonai tematika érdekes módon inkább a szerelmi búcsúdalokra fejtett ki hatást. A hagyományos bujdosóénekek között alig találunk olyat, amely katonának felcsapott személy búcsúszavait verselné meg. A század végére datálható *Vale, vale, Pannoniám* kezdetű dal hőse egy külföldre induló katona, aki a távozás bánatát az ekkor már igencsak virágzásnak indult műfaj, az inszurgensdalok hetykeségével ötvözi. Nem véletlen, hogy a konkrét közösségre hivatkozó dalszövegbe az ekkor már 130 évesnél régebbi *Bánatimnak örvényében*, illetve az *Ideje bujdosásimnak* és az *Isten hozzád, Erdélyország* gondolatai, frázisai is átszűrődnek:

Mars tsillagban születtettem
világro kardot kötöttem,
nem szánom érted éltetemet
ki *ontom* piros véretem.

Élletek ti magyar fiak,
élletek szép virágszálak,
Kikel régen vig oráim,
töltém nyájos mulatságim. [...]

Jaj te töled meg válásom,
jajjal esik távozásom,
butsut azért töled veszek
mert mesze földre el megek.

megek azért meszi földre,
az ősméretlen helekre,
hol kölletik jajal élnem,
Szép hazámtul mesze lennem,

Nem tudom hol esik testem,
a vagy hol ontatik vérem
rulam ne felejtkezetek
Kik engemet szemléltetek¹¹⁸

A katonai témakörhöz tartozik, mégis kivételt jelent az ironikus felhangú *Haj, dínom-dánom...*; ennek az erdélyi dalnak egyik változata arról mesél, hogyan adta fejét egy rossz diák a török elleni (1780-as évekre datálható) hadviselésre.¹¹⁹ A tréfás dicsekvés tehát azt jelzi, hogy a nyomorúságos katonaélet a társadalmi mobilitás lehetőségével kecsegtette az énekest, aki így biztatja magát:

Indulj Andor, bujdosásnak,
Uj szerencsepróbálásnak.
Vedd az világot nyakadba,
Szöktess innét más országba.
Talám kívánt napod derül,
Boldogságod visszakerül.¹²⁰

118 *Világi énekek gyűjteménye* (XVIII. század vége) STOLL 516. sz., 3a–b.

119 Ezt a diákosabb hangoltságú változatot lásd RMKT XVIII/14, 170. sz.

120 *Szívetek Újító Bokréta* (1770) STOLL 299. sz., 52. sz.

A vándorlás azonban ezzel még nem szűnt meg az ének hőse számára: a „török zászló alól” (értsd: a törökök ellen felsorakozó hadseregből) szintén továbbáll, s az ének végén immár a török katonai méltóságoknak is búcsút mond.

A diákéletből már sokkal több bujdosó és búcsúzó élethelyzetről tudósít a közköltészet. A kollégium egyik fontos, közösségformáló erejű szokása volt a legációba induló vagy az iskolának végképp válét mondó seniorok búcsúztatása.¹²¹ Ezekben a versekben a régies, bibliai-mitológiai képek és a személyesebb, néha szokatlanul melodramatikus hangnem is összetalálkozhat, miként a többnyire *Ne menj el, gyermekem, Miklós Sámuelem* kezdetű, gyászdalnak is beillő búcsúénekekben, amelyet 1759-ben a sárospataki református kollégium diákjai énekeltek egyik senioruknak, mielőtt belgiumi és németországi peregrinációba indult (a szerzőt Varannay Mihály tógátus személyében azonosították).¹²² Az *alma mater* valóban anyaszerepben szólal meg itt, s a saját fiaként próbálja megóvni a távozót a rá leselkedő veszélyektől. Már az 1730-as években ugyanígy kívántak szerencsés utat Vécsei János seniornak, a *Conclusió*ban kiemelve:

Ha mikor jucz idegenyekhez
Tölled mivel ez étlettel külömbb népekhez
Nyujjon ő az irigyeknek kemény szivekhez
Hogy ne ártassanak amidon jársz ezekhez [...]

Meny el tülünk bekessegesen
Légyen minden utad boldog bujdoss csendesen
Vezerejlye dolgaidat az Ur rendesen
Hozzon vissza üdö múltva egessegesen.¹²³

Hasonlóképp búcsúztak egymástól a csíksomlyói diákok, amikor elköszöntek elme-pallérozásuk bús helyszínétől, az 1782-ben átépített kollégiumuktól: *Isten hozzád, Somlyó vára*.¹²⁴

Az általános bujdosódalok új képviselői is régiesek – mintha azok a poétikai-nyelvi újítások, amelyek a panaszdalokat és a szerelmi lírát jócskán átjárták ekkoriban, itt nem éreztetnék hatásukat. Aranka Györgynél például egy Balassisorokból álló vers bukkan fel: *Valahol elmégyek s valamit szemlélek, minden vigad kedvére*. Az ének valóban muzeális alapszövegre megy vissza: Beniczky Péter *Bú és bánat henyélő szívben ver fészket* című barokk búcsúversére, amely a bujdosás

121 Ezeket itt nem idézzük, de önálló alfejezetet kaptak az RMKT XVIII/15. kötetben.

122 Első ismert lejegyzése: *Collectanea poetica* (1764–1784) STOLL 271. sz., 61a. Ugyanitt hosszú latin és magyar búcsúvers-füzért olvashatunk Miklós Sámuel diáktársainak nevében.

123 *Beregszászi Tóth Péter gyűjteménye* (1736–1738) STOLL 197. sz., II. 12b, 2. és 4. versszak.

124 Elsőként: *Dávidné Soltári* (1790–1791) STOLL 393. sz., 173. sz.

és az azt megelőző melankólia érzékletes leírása után több óvatos utalást tesz arra, hogy a vers hőse valójában szerelmi vigaszt keres a távolban.¹²⁵ Az Aranka által 120 évvel később feljegyzett parafrázis azonban egy másik Beniczky-versből is építkezik: *Útonjáróknak oltalomkérése Istentől (Szarándokságimot s minden utaimot igazgató Istenem)*¹²⁶ – ez viszont Balassi sokszor említett *Pusztában zsidókat...*-énekéből veszi az alapformulákat. Amikor az Aranka-féle vers hőse búcsút mond Eger (vagy helyesen: Enyed) városának, hosszan moralizál s részletesen beszél gondolj sokaságáról, de konkrétumok nélkül, így csak azt tudjuk meg, hogy mindenképp el kell indulnia. A fohászokodó strófák szélesebb mederben hömpölyögnek (néha romlott sorokkal), mint a jóval tömörebb 4×8-as bujdosóénekekben – ez egy harmadik Beniczky-vers (*Mégis más azon töredelmmel könyörög*)¹²⁷ részlete:

Ne nézd gyarloságom, Im latod szándekom téged keresni Indul,
menésem szükséges, térésem kétséges azért szándékom tészem [!],
tsendesítsd elmémet s töltsd bé kérésemet te sok adományadból,
Szándékom igazgasd dőlteben támogasd gazdag birodalmadból.¹²⁸

Régiesek az 1826 előtt összeírt, de jórészt még XVIII. századi anyagot őrző *Makói énekeskönyv* bujdosóénekei is; mindnyájan szorosan összefonódtak a keservek alapmotívumaival. A *Bánatimnak, siralmimnak mikor lesz vége* kezdetű énekből itt csak a bujdosás körülményeire utaló strófát idézem:

Más idegen órszágra el kell bújdosnom
Edes születtem földit is messze hagynom
Meg kell már próbálnom mostohaságát
Világ színes barattságát és álnokságát
Vig kedvem így el foglaló kemény rabságát¹²⁹

Az ezzel egybeírt, de kétségkívül külön szöveget alkotó *Búval élem, búval, búval világomat* a bujdosásnak – egyik népi változatához hasonlóan – szinte terápiás erőt tulajdonít:

125 Kritikai kiadása: *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, s. a. r. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 73. sz. A jegyzetben (748) megemlíti az Aranka-féle kompilációt, de nem közli.

126 *Uo.*, 71. sz.

127 *Uo.*, 66. sz.

128 *Aranka György gyűjteménye (1782–1790)* STOLL 345. sz., III. 63b–64a, 6. versszak. Szintén Beniczky bujdosóversének részlete.

129 *Makói ék.* (1826 előtt) STOLL 1267. sz., 16. sz.

Tenger őrvennyében tudom el bujdosnál
Szegény fejem hógy ha nyugalmat talalnál

El bújdosóm tehát kősziklás hegyekre
A fenevadaknak kősziklás hejjeke
A sűrű erdőkben el rejtem magamat
Ott siróm jajjgatóm szomorú sorsomat¹³⁰

Nyugalmat mégsem talál sehol, s az elhagyatottság érzése állandóan továbbmenni kényszeríti. Ez a végtelen bujdosás belső indíttatású ugyan, de valójában nem más, mint átok:

Talám így töltőd el mar kevés esztendőd
Oránként ballago te siralmas időd
Indúly ez Világón mind ádig bújdosni
Mig gyenge testednek nyugalmat tudsz ásni¹³¹

Az 1770-es évekbeli *Szárnyai Márton-énekeskönyv* a Felvidékről származik, s jórészt egyházi szövegeket őriz. Néhány közismertebb vallásos és szerelmi bujdosóének füzére mellett (lásd fentebb) az alábbi töredéket olvashatjuk, amely a 4. sortól kezdődően a *Búban én életem, siralomban habzik* kezdetű keserves¹³² egyik szakaszának részlete:

Jaj az én életemnek
Vilagon immár bujdosok
egyedül mint egy szegény madár az bujdosásimban
nem érzem szívemet
Veszejtem kedvemet
fogyasztom színemet
ebben mint tükörben latom életemet.¹³³

A XIX. század első felében egy-egy népdalszerű, talán valóban a szájhagyományból érkező versszak már arra a stílusfordulatra utal, amelynek során a magyar közköltészet egyes műfajaiban általánossá válik a népies hanghordozás, a zsánerdalok poétikája. Ennek hatását fentebb, az *Egy bujdosó szegény legény* reformkori változatánál már megfigyelhettük, itt egy másik vándorstrófát idézünk:

130 *Uo.*, 16. sz., 2. rész.

131 *Uo.*

132 Kritikai kiadása: RMKT XVIII/15, megjelenés előtt.

133 *Szárnyai Márton-ék.* (1772–1776) STOLL 1086. sz., 20.

Erdő, erdő, de magos vagy,
Édes hazám, de messze vagy!
Ezt az erdőt levághatnám,
Édes hazám megláthatnám.¹³⁴

Szintén korábbi bujdosó- és keservesstrófák kompozíciója az a néhol töredékes szöveg, amelyet egy protestáns diák énekeskönyvéből ismerünk a XIX. század elejéről (az utolsó mellett egy másik változatot közlünk):

Oh felséges nagy Ur Isten
Ki lakozol az egekbe
Viselj gondot az árvákra
'S az idegeny Bujdosókra

Eddig bujdosó nem voltam
De már bujdosóvá lettem
Butsut veszek esz hazámtól
Alsó felső szomszédimtól [...]

Ugy el megyek meg látjátok
Még hiremet sem haljátok
Mikor hiremet haljátok
Levelemet olvassátok¹³⁵

Ugy elmegyek meglássátok
Hogy hiremet sem haljátok.
Ha levelemet kapjátok
Keservesen sirassátok.¹³⁶

Végül szót kell ejteni egy XIX. századi, sokáig népszerű, történeti tárgyú énekről, a bujdosás kultuszának egyik fontos fenntartójáról.¹³⁷ A *Hallgassátok meg, magyarim, amit beszélek* dallama régies ugyan (a Rákóczi-nóta rokonságába tartozik),¹³⁸ de nem adatható nagyon régről. A XIX. század közepéről vannak róla első adataink, többek közt Arany János és Rozvány György levélváltásából, majd a XX. századi kelet-magyarországi (szabolcs-szatmári, bihari) népköltési gyűjtésekből.¹³⁹ Az énekben a hazájából távozni készülő II. Rákóczi Ferenc

134 *Papszász György gyűjteménye* (1770 után) STOLL 1093. sz., 6b.

135 *Egynehány világi nóták* (XIX. század eleje), Monori Ferenc hagyatéka (gépirat); 114, 1–2. és 4. versszak.

136 *Bukovitz Antal dalgűjteménye* (XIX. század 1. fele) STOLL 1375. 2b, az *Annyi nékem az irigyem* kezdetű ének 5. szakasza.

137 Bővebben: CSÖRSZ Rumen István, *Történelmi hősök helyzetdallai a 18–19. századi magyar közköltészetben = Folklor és történelem*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2007, 121–138, itt: 128–129.

138 Közvetlen zenei előzménye a *Rákóczi-nóta* egyik altípusa, a *Régi magyar nagy vitézek hová lettenek* kezdetű, XVIII. század végi hazafias keserves dallama. RMKT XVIII/14, 11. sz.

139 *Arany János levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, mts. BÓDYNÉ MÁRKUS

beszél, illetve egyetlen szakaszban egy magát meg nem nevező tanácsadó, aki szintén távozásra biztatja a fejedelmet. Rákóczi a kuruc vezérektől sorban, meglehetősen szavakkal búcsúzik, de Károlyit spionnak nevezi és kárhoztatja. Végül egy fohászkozó strófa zárja az éneket:

Ó, Úristen, viseld gondját az utazónak,
Ó, légy erős kalauza a bujdosóknak,
Kik bujdosnak és bánkódnak,
Míg meg nem vigasztaltatnak,
Térnek Istenbe.¹⁴⁰

VIII.

A fentiek ha szükségképp vázlatosan is, de elég sok irányból igazolják, hogy a bujdosóénekek a magyar migrációs kultúrának mennyire alapvető és összetett műfaját alkották a kora újkorban. Műköltészeti, illetve a vallásos irodalom több regiszterét érintő összövegek nyomán igazi integratív műfajnak tartathatjuk. Magukba foglalták a bibliai ismereteket, több évszázad sorskérdéseit, a magánéleti konfliktusokból való szabadulástól a vallási-politikai üldöztetésen át a diákidentitáshoz régóta hozzárendelődő vándorló szabadságvágyig, a világlátásért vállalt veszélyes áldozatokig. A szövegahagyomány felől tekintve: már a XVII. század végére kialakultak a műfaj saját retorikai és poétikai jegyei, amelyek a később keletkező szövegeket is meghatározták. Ugyanakkor a régi (esetleg kontextusvesztett, például végvári tárgyú) énekek rugalmasan viselkedtek, s újra beilleszkedtek a későbbi közköltészeti kánonba, majd a népköltészetben is helyet találtak, s új alkotások inspirátorai lettek (katonadalok, az 1849 utáni emigráció és az amerikai kivándorlás dalai). Erős szálakon kapcsolódtak a keservekhez, gyakran kölcsönöztek egymástól strófákat, illetve motívumokat. Mindezt jól beleélhető módon, személyesen és továbbírhatóan alkották újra, s nagyon fontos és sokakat inspiráló módon könnyítették meg több nemzedék sorsát, illetve a róluk való emlékezést.

Rozália, JANKOVITS László. Bp., Universitas, 2004 (Arany János Összes Művei, 17), 1377. sz., 628–631. Vö. néhány népi változatát FERENCZI Imre, MOLNÁR Mátyás, *Fordulj kedves lovam...: Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban*, Vaja, 1972, 60–61. és másutt.

140 A strófa igen ritkán fordul elő a fennmaradt változatokban. Az itt közölt szöveget Kodály másolta egy nagyszalontai kéziratból, vö. *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*, s. a. r., szerk. SZALAY Olga, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, Bp., Balassi–Magyar Néprajzi Társaság, 2001 (Magyar Népköltési Gyűjtemény: új folyam, 15), 138.

Függelék

Az alábbiakban néhány olyan, XVIII. századi lejegyzésű vagy keletkezésű bujdosó-éneket közlök, amelyek az RMKT XVII/14. kötet és Varga Imre kuruc kori antológiájának szerkesztése idején még nem voltak ismertek. Eddig jórészt nem jelentek meg nyomtatásban (vagy ha igen, nehezen elérhetőek). Többségük a két hagyomány találkozáspontján álló *Lőcsei énekeskönyvből* (1768) való, amely a felvidéki interetnikus kulturális közösség egyik leggazdagabb emléke e korszakból. A verseket az RMKT XVII. köteteinek vonatkozó szövegcsaládjainak sorrendjében közlöm, lehetőség szerint betűhíven.

1.

RMKT XVII/10, 55. sz.

I. *Lőcsei énekeskönyv* (1768) STOLL 1080. sz. 126.

Aria de Valedictione

1. Bánatimnak örvényében,
s jaj mind estem nagy véletlen,
nincs ki szánya szegény fejem,
te kévűled én Istenem.

- 5 2. Az Tavaszi szép időknék,
lám mindenek úgy őrűlnék,
s erdők mezők meg ződűlnék,
szép¹ Madarkák énekelnek.

- 10 3. Och gonosz átkozott óra!
ki engemet bujdozásra
vittél kemény vandorlásra,
hogy jutotam ol nagy kínra.

- 15 4. Gondolatim csak házámról
vannak Atyam fiairúl,
jó akaró barátimról,
kedves édes szomszédimról.

1 előtte fölöslegesen, utólag beszűrt a névelő

II. Szárnyai Márton-énekeskönyv (1772–1776) STOLL 1086. sz. 35b–36a.

1. Bánotimnak Őrvényébe
Jáj mint estem nagy véletlen,
Nints ki szányo szegény fejem
Te kivüled én Istennem.

- 5 2. A Tavasz Üdöknek [!]
Lad mindenek örülnek [!]
Erdők meszők meg szódülnek
szép Madarak Énekelnek

- 10 3. Le Csurdulván² szemem Könyve
Sirva nészek mindenekre
Mert hazámnak szép czimere
Keservessen gyütt eszembe.

- 15 4. Gondolatom csak hazámruól,
Annak Atyám fiairuól,
Alsó fölsoó szomszédimruól,
Annak jó Baratimruól.

- 20 5. Homályban bé búruól Napom
Gyázbon öltözött csilagom,
Mert virágzó Alopotom
Gyázbon boruól amint látom.

- 25 6. Isten hozád Édes Atyám Anyám [!]
Kedves Edes ötsém 's bátyám
Ki engemet föl tartottál
Szárnyaimra bótsájtattál
Isten Algyon meg sok jókkal.

7. Én már többet nem szólhatok
Mert a Banat én szivemet
Rontya veszti, Eletemet
El keseredet Szivemet.

Utána, más kézírással egy ironikus prózai jegyzet olvasható:

2 Csúrakis [értelem]

s. tehát egy jó paksust néké adunk akivel el mehet akár három Száz lépést, és
recomadalyuk hogy mindenüt városrúl városra falukrúl falukra frosponon [!]
gyalog vitesség

Extradatum
Per péttör gospar kutya
Doba geczi és picsajda

Anno Domini 1775. Die 23. Martis Aprilis

2.

RMKT XVII/14, 187. sz.

Énlaki Török Sámuel-énekeskönyv (1729–1730) STOLL 1046. sz., 19a–20b. A szöveg átírásáért Küllős Imolának mondok köszönetet.

Szerkezete az RMKT I. variánsához képest: 1–5, III/12, III/2^v, 12, 7, 13–15, 17, 18.

A versfőkben: GÉSZTI LBTMMPHAO

1. Gondviselő édes Attyam,
Kerlek viselj gondot reám
Onnan felyül tekéns reám,
Mert erkezet nagy njavolyám.
- 5 2. Édes teremptő jó Uram,
Én imé mire jutottam,
Az miolta tsak bujdosom
Minden költségből ki fogytam.
- 10 3. Szegenj vagjok hogj hogj éljek
Idegen földre hogj menjek
[...] valot hogj szerezzek,
Kenjeret is mivel vegjek.
- 15 4. Zallaghban vetném joszagom
Hogj ha volna mihez njulnom,
Njomorodot szegenj voltom
Njomorultul taplaltatom.
- 20 5. Tsak el megjek valamerre
El bujdosom edgjik földre,
Egj orszagh szegeletire
Idegen földnek szinire.

6. Istenre tekint valaki
Talan leszen olly mostoham,
Tamad nekem oljjan Attjam
Ki gondot viselljen ream.
- 25 7. Lelkemnek örzö Angjala
Legjen fejem kalauza³
Eletemnek fő tutora
Legh jo vezelő csillaga
- 30 8. Bujdosom szoros utakon,
Ismeretlen föld hataron,
Forgok sok fele probakon,
Az idegen orszagokon.
- 35 9. Talam mind addig bujdosom
Jora fordul bujdosásom,
Leszen annji nyugodalmam,
Az hol fejem le hajthatom.
- 40 10. Megh untam mar az vandorlast,
Az sok keserves bujdosast
Istenem mutass olj szállast⁴
Az hol talaljak jo lakast.
11. Menj el azt mondja az Isten,
Valogas az jo földekben
Az Jordan vize mentében
Szallj megh Pathmos szigetiben
- 45 12. Porontsolok az vadaknak
Hogy tegedet el tartsanak,
Oltalmam alá fogadlak,
Én tegedet el nem hadlak.

3 örszóként az előző lap alján: Kalauzza

4 szollast [értelem]

- 50 13. Ha betegh agjad történek,
Faratt tagod megh nyugoszik,
Tested földben bétetetik
Lelked az Menjben vitetik.
- 55 14. Ott tartatik harmad napigh
Huszon kilencz esztendeigh,
Az utan mind itiletigh,
Az Jesus eljöveteleigh.

3.

RMKT XVII/14, 189. sz.

I. *Lőcsei énekeskönyv* (1768) STOLL 1080. sz., 220–223.

A legkorábbi datált változat; szerkezete azonos az RMKT XVII/14, 189/I–IX. variánsokéval, de a szöveg néhol eltér, tehát nem lehet ponyvamásolat. Viszonylag sok másolási-értelmezési hibával, ezek egy részét emendáltuk.

A versfőkben: IANOCZI ANDRAS TSINALTÁ.

Aria de Tristitia

1. Ideje Bujdozásomnak
ell jőt már tavozásomnak
Szomorú változásomnak
sok okai⁵ vannak. [!]
- 5 2. Angyalodat én Istenem
kűlgyed, hogy késérjen engem
útaimon vezéréen,
minden gonosztúl megmencsen.
- 10 3. Nincsen⁶ látom az legénynek
semmi becsűlete, jaj szegének [!]
mert ithon inkább kedveznek
jövevének, mind iljenek.

5 okak [értelem]

6 Nincs [szótagszám]

- 15 4. Oly hellet azért keresek
a hol a becsületben lészek
az tengereken túl megyek
jó hért, nevet oztán szerzek.
- 20 5. Csak egy szem fogja azt tudnj
szegény fejem ílé hall é
eletemben mongya vagyon
Isten gondomat visele.
- 25 6. Zálogate vagy Lelkemnek
én Istenem bézom benned,
hogy oljan gondot viseljed,
ahol engem nem ismérnek.
- 30 7. Ifiú Tobiást vezérle
Szent Angyalod mesze földre
szegénségemnek [!]
az légyen őrzője.
- 35 8. Az egész föld kerékségben,
erdőn hegyen, földén, viszen,
elenség tábor közepiben,
félelem nélküll ell viszen.
- 40 9. Nem félek ha meg betegszem
mert meg gyógyét én istenem,
aki minden sebeimben
Orvosom testem s. lelkemben
- 45 10. De hogy ha rabságban esem,
van reménségem [!],
hogy szabadétóm én nékem
te lészel edes Istenem.
- 50 11. Rúlam el nem felejtkezel,
ha meg halok temessél ell,
akárki bányon testemmel,
de csak te bérj én lelkemmel.

- 45 12. Azért hozád fohaszkodom,
mikor eszem avagy iszom,
eneklek vagy Imátkozok
te légy úti kalauzom.
- 50 13. Szerelmes Atyámfia,
Nemzetem Kedves tagjaj,
szévemnek vigasztalói,
kik votatok orvosloim.
- 55 14. Tsak kell immár bútsút vennem,
Edes Atyám Anyám Néném
Szerelmes Bátyám és⁷ őcsém,
mert nincsen⁸ immár kegyesem.
- 60 15. Szomszédom s⁹ jó barátimat
kik láttják megválásomat,¹⁰
köszöncsetek mind azokat,
kik jó akkaróim voltak
- 65 16. Isten hozátok Paitásim,
velem fell nyőlt, jó barátim
kikel soksor nyájosságim
vóltak is szép multságim.
- 70 17. Nékem a mi jó tételek
Isten fizesse meg néktek,
hoszabécsa életeket,
hogy őtet tisztelhessétek
- 70 18. Az Idegeny földre megyek¹¹
veletek többet nem leszek
talán nem is lát szemetek,
rólam ne felejtkezetek.

7 s [szótagszám]

8 nincsem [értelem]

9 és [szótagszám]

10 megválaszomat [értelem]

11 utána aláhúzva (a törlésnek megfelelő jel): Isten fizesse meg néktek

19. Lábom akármére mégyen,
 rólatok nem feleitkezem,
 75 minden Járasom jel lészen [!],
 álgyon meg a szent Úr Isten.
20. Tellyes Szent Háromság Isten
 Szent kegyelmed légyen velem,
 éngem az Idegeny földőn
 80 Szeréncsésen vezérelyen.
21. Áldás a Szent Háromságnak,
 Isten fia Szent Anyának,
 ki Angyalt ádd kalauznak,
 az igaz út mutatónak.

II. *Szabó Mihály énekfüzete* (1835) STOLL 1339. sz. [lapszám ismeretlen]

Kiadása: FARAGÓ József, *Szabó Mihály homoródmálsi kéziratot énekeskönyvéből = A Homoród füzes martján: Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*, Csíkszereda, Pro-Print, 2000, 305–316, itt: 310.

A töredék a ponyva-alapszöveg első három szakaszával azonos. A jelenleg ismeretlen helyen, magántulajdonban lévő kézirat több más keserves és rabének szövegét is megőrizte.

1. Ideje bujdosásimnak
 El jött már távozásimnak
 Sok okai vadnak annak

- 5 2. Angyalidat én Istenem
 Küldgyed hogy késérjen engem
 Utaidban vezérellyen
 Minden gonosztol meg mentsen
- 10 3. Nintsen látom a Legénynek
 Betsületi jaj szegénynek
 Mert ithon inkább kedveznek
 Jövevénynek mind ilyennek

I. *Lócsei énekeskönyv* (1768) STOLL 1080. 9–10.

Aria de Valedictione

1. Bújdosik, bújdosik szegén árva legény
országúrul országra városúrul városra,
hogy az ő életét Jóra fordéthassa,
bujdozása után lenne nyugodalma.
- 5 2. Ell indúla szegény legény az útát nem tugya,
eszében jut néki az Egeknek Ura,
égy szól eő magába keservesen séra,
gyakorta orczáján könyve¹² csordúl vala.
- 10 3. Istenem Istenem én edes Istenem!
csak te benned vagyon az én reménségem
Felségedet kérem el ne hagy engemet,
mert té tñled függ az én reménségem.
- 15 4. En édes Baratim titeket ell hagylak,
az nagy Űr Istenek kezében ajánlak,
hogy ha valaha látlak örömmel lássalak,
A mi széveink is edgyűtt végadgyanak.
- 20 5. Annyám Edes Annyám ki világra hoztál,
Sok búval bánáttal engem fell tartottál,
mind a Pelikán madár te én hozám vótál,
bánatimban engem sokszor vigasztaltál.

II. *Juhász László-énekeskönyv* (1818) STOLL 1217. sz. 142–141 (fordított számozás).

A szóhatárokat hallgatólagosan javítottuk. A szöveget a feljegyző nyilvánvalóan másolta, de több hibával.

Nóta

1. Bujdosik bujdosik lám az szegény legény
Országurul országra városrul városra
hogy az ő élettétt forditaná jora
Bújdosása után lenne nyugodalma

- 5 2. Elindul a szegény az utatt nem tudja
eszíbe jut néki Seregeknek Ura,
igy szola magában keservesen síra
Gyakran két ortzáján Könyvei¹³ lehulnak

- 10 3. Istenem Istenem én édes Istenem¹⁴
Mert tsak te egyedűl vagy az en istenem:
ez idegeny földőn kalahuz vezérem
.....¹⁵

- 15 4. Síras Anyám Siras meg előtted járok
az utan ne siras ha utnak indulok
mert nem tudom hogy hol lészen en halalom¹⁶
Erdőn é vagy mezőn vagy tábor közepén
Vagy pediglen lészen a nagy pusztaságban

- 20 5. Ha én it meghalok ki temet el engem¹⁷
Meg hidegült testem ki teszi a földbe
el temetnek engem az erdei vadak
elis énekelnek a sirai [!] madarak

13 Könyvejei [értelem]

14 [előtte tévedésből egy előző félsor]: Igy szola magában

15 [kihagyott sor]

16 [lapszél]

17 engemet [szótagszám, rím]